

Тема: Загадки як компоненти мовних картин світу носіїв англійської й української мов: особливості сприйняття й перекладу

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ЗАГАДКИ ЯК ТВІР МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОГО ЖАНРУ ..	7
1.1. Загадки як жанр фольклорної творчості. Походження загадок, їхній зв'язок з іншими жанрами фольклору. Фольклорні та літературні загадки, їхні спільні та відмінні характеристики.....	7
1.2. Класифікації загадок в історичних, літературознавчих та мовознавчих наукових розвідках.....	11
1.3. Загадки як міжмовні універсалії. Функції загадок.....	17
Висновки до розділу I	28
РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЗАГАДОК	32
2.1. Класифікація українських загадок за тематичними групами.....	32
2.2. Класифікація англійських загадок за тематичними групами.....	36
2.3. Зіставний аналіз укр. та англ. загадок за тематичними групами...	38
Висновки до розділу II	44
РОЗДІЛ III. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАГАДОК УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	47
3.1. Когнітивні риси перекладу загадок (зіставний аспект).....	47
3.2. Структурно-семантична властивість загадок та її вплив на переклад (зіставний аспект).....	56
3.3. Особливості перекладу загадок.....	63
Висновки до розділу III	68
ВИСНОВКИ	70
БІБЛІОГРАФІЯ	74

ВСТУП

Сьогодні жанр загадки залишається недостатньо вивченим як з лінгвістичної точки зору взагалі, так і з позицій перекладу кожної з них. Найбільш змістовними працями вважають розвідки західного науковця А. Тейлора [38; 39], та дослідження науковців пострадянського простору Д. Н. Садовнікова [30], В. В. Митрофанової [26; 27] та ін.

Утім, загадки неодноразово привертали до себе увагу лінгвістів, фольклористів та літературознавців. Науково-дослідний інтерес викликають семантичний аспект і синтаксична структура досліджуваних одиниць. Особливої актуальності останнім часом набули мовна картина світу загадки та її функційний план.

Пропонована робота присвячена розгляду зазначених малих форм фольклору. У центрі уваги постають українськомовні та англomовні загадки.

Актуальність теми дослідження зумовлена не досить глибокою вивченістю шляхів релевантного перекладу загадок, а також необхідністю виявлення загального та індивідуального в загадках на матеріалі англійської та української мов і теоретичного осмислення їх в аспекті проблеми перекладу. Загалом В. П. Анікін аналізував феномен загадки з двох боків. На його думку, з формальної точки зору загадка постає «складним питанням, поданим у формі хитромудрого, короткого, як правило, ритмічно організованого опису будь-якого предмета або явища». Інше визначення більшою мірою орієнтоване на функції загадки. З нього випливає, що загадка – це «поетичний хитромудрий опис будь-якого предмета або явища, зроблений з метою випробувати кмітливість людини, так само як і з метою прищепити йому поетичний погляд на дійсність» [5, с. 54-56]. В. В. Митрофанова комплексно аналізувала цей жанр і дійшла висновку, що загадка – це «короткий, що потребує відгадки, що спирається на іносказання (найчастіше метафору у всіх її проявах) поетичний твір про

явища природи і предмети, які оточують людину в його праці» [27, с. 133]. Ці визначення є найбільш універсальними й тому такими, що дозволяють досліджувати загадки, відштовхуючись саме від них.

Метою нашого дослідження є аналіз функційних та типологічних особливостей англійських та українських загадок як фрагментів картин світу англійського та українського народів, представлених в цих загадках, в аспекті їх перекладу.

Для досягнення поставленої мети в дослідженні ставляться і вирішуються такі **завдання**:

- 1) проаналізувати різні види класифікацій загадок;
- 2) виділити найбільш об'ємні чисельні тематичні групи загадок в англійській та українській мовах;
- 3) визначити структурні особливості англійських та українських загадок шляхом зіставлення;
- 4) дослідити дібрані одиниці щодо наявності еквівалентів загадок в англійській та українській мовах;
- 5) з'ясувати особливості перекладу загадок.

Об'єктом дослідження постали англійські та українські загадки.

Предметом дослідження є типологічні та функційні особливості англо- та українськомовних загадок.

Мета роботи і завдання визначають вибір загальнонаукових **методів дослідження**. Основними, використовуваними в цьому дослідженні, є зіставний та структурно-семантичний методи, а також метод аналізу компонентів загадки. Зіставний метод уможливує з'ясування спільних і відмінних рис в семантиці, тематиці та структурі загадок англійської та української мов. Структурно-семантичний допомагає описати склад та загальне значення (тему) тієї чи тієї загадки. Метод компонентного аналізу сприяє встановленню кількісного та якісного контенту досліджуваних одиниць.

Методологічною базою роботи стали наукові дослідження та матеріали

праць лінгвістів: Буслаєва Ф. І. [9], Гур'янова І. О., Матюшиної І. Г. [14], Анікіна В. П. [5, 6], Левіна Ю. І. [23], Митрофанової В. В. [26, 27], Корнілова О. О. [20], Рибнікової М. О. [29], Тарасова Є. Ф. [33], Топорова В. Н. [36], А. Taylor [35, 38, 39], які здійснювали дослідження загадок в межах фольклорної парадигми з позицій їхнього культурологічного, лексичного, функційного потенціалу.

Матеріалом дослідження постають загадки, дібрані шляхом суцільної вибірки зі збірок загадок, а також мережі Інтернет. Кількість досліджуваних загадок становить близько 100 одиниць.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі вперше зіставлено фрагменти картин світу на прикладі англійських та українських загадок в контексті їх перекладу.

Теоретичне значення дослідження втілено у можливості використання низки висновків у лексикологічних та перекладацьких студіях.

Практичне значення полягає в залученні матеріалу роботи до навчальних дисциплін лінгвістичного та прикладного – перекладознавчого – циклів для студентів-філологів вищих навчальних закладів.

Логіка дослідження зумовила **структуру** роботи: вона складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та бібліографії (42 джерела). Загальний обсяг роботи складає 78 стор.; текстова частина – 73 стор.

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, описано цілі та завдань дослідження, об'єкту та предмету дослідження.

Перший розділ «Загадки як твір мовно-літературного жанру» описує походження загадок, їхній зв'язок з іншими жанрами фольклору, типи загадок, їхні спільні та відмінні характеристики, а також класифікації загадок в історичних, літературознавчих та мовознавчих наукових розвідках.

Другий розділ «Порівняльний аналіз англійських та українських загадок» присвячений класифікації українських та англійських загадок за тематичними групами та аналізу особливостей їхнього перекладу.

Третій розділ «Структурно-семантичні та когнітивні особливості перекладу англійських загадок українською мовою» розкриває когнітивні особливості функціонування загадок у конкретній картині світу, демонструє принципи еквівалентності в контексті міжмовного перекладу.

У висновках запропоновано підсумки дослідження, викладені в тезах – найосновніших положеннях дослідження.

РОЗДІЛ І. ЗАГАДКИ ЯК ТВІР МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОГО ЖАНРУ

1.1. Загадки як жанр фольклорної творчості. Походження загадок, їхній зв'язок з іншими жанрами фольклору. Фольклорні та літературні загадки, їхні спільні та відмінні характеристики.

Загадка (разом з прислів'ями, приказками, скоромовками, каламбурами, прикметами) належить до малих фольклорних жанрів, які в науковій літературі називають пареміями (причтами). Її зустрічаємо майже в усіх культурних традиціях. Загадка посідає важливе місце в культурі народу, якому належить. Вона є відображенням картини світу конкретного народу, а також сприяє реалізації інтегративної та інформаційної функції культури. Появу загадки науковці пов'язують з давніми ритуалами, обрядами, табу і міфологічними віруваннями. Її також можна зустріти в священних текстах, прогнозах, казках, піснях і бувальщинах.

Загадку витлумачують як «алегоричне зображення в короткій формулі предмета або явища, які потрібно вгадати; вираз, що вимагає розв'язання» [42, с.147]. Вона постає одним з художніх проявів усної народної поезії. Фольклористи визначають загадку як алегоричне зображення предметів або явищ дійсності, яке пропонується відгадати.

Спочатку загадки передавали один одному. Інтерес до фольклору виник разом з поширенням просвітницьких ідей в середині XVIII століття. Просвітителі звернулися до історії, вивчення національних особливостей і народних звичаїв. З'явився навіть жанр літературної загадки, поширений в Європі вже в попередньому столітті. На східнослов'янському ґрунті його розвивали Олексій Дубровський [<https://cyberleninka.ru/article/n/andrian-dubrovskiy-i-aleksey-rzhevskiy-pervye-avtory-literaturnyh-stihotvornyh-zagadok>], Олександр Сумароков [<https://cyberleninka.ru/article/n/zhanr-zagadki-v-tvorchestve-a-p-sumarokova>], Михайло Херасков [<https://v-r-a-n.livejournal.com/409119.html>], Іполит Богданович

[<http://rvb.ru/18vek/bogdanovich/01text/02versus/41.htm>]. Підсумком такого захоплення фольклором стала друкована публікація перших народних загадок. Її натхненником і творцем був Михайло Чулков [<https://www.culture.ru/materials/187337/zagadochnyi-mir>]. Різничинець за походженням, він зумів піднятися від «солдатського сина» до дворянина в Сенаті, послуживши і лакеєм, і навіть придворним актором. Михайло Чулков був талановитим літератором, в заслугу якому часто ставлять зближення російської літератури з народною творчістю.

Термін «загадка» вперше зустрічається в письмових давньоруських текстах з середини XVII століття (наприклад, 1649 р. – Пам'ять Верхотурского воєводи Рафа Всевожского) [12, с. 5]. Загадка схарактеризована повсюдністю, її знаходять на всіх материках і практично у всіх типах культури [31, с. 19]. Існує загадка багато сотень років, і, на думку А.Б. Кривенко, «є найдавнішою формою словесної творчості» [21, с. 133]. Автор пов'язує це з тим, що загадка передбачає діалог, який історично передує монологу. Появу загадки відносять до I тисячоліття до н.е. – для країн Середземномор'я, і до III тисячоліття до н.е. – для давньоєгипетської культури, а виникнення авторських загадок – приблизно до VII ст. до н.е. [21, с. 133–134]. Загадка завжди існувала переважно в усній формі, і в письмовій традиції з'являється в IV тисячолітті до нашої ери на глиняних табличках в Іраку.

Появу загадки передусім пов'язують з ритуалами, які в давні часи мали важливе значення в житті людей, супроводжували будь-яку значущу подію. Отак, в Індії загадка була не просто невід'ємною частиною ритуалів – вона була поєднана з ритуалом. До наших днів збереглися тексти особливого типу ведичних загадок, званих *brahmodya*. Жерці, яких називали брахманами або брамінами, у передноворічну ніч в питально-відповідній формі здійснювали ритуальний обмін загадками. Ці загадки були побудовані так, що відповідь кожної попередньої ставав запитанням для наступної, і «позначали

діахронічний аспект ведійського всесвіту – від природно-космологічного до культурно-антропологічного» [36, с. 21].

Загадка також тісно пов'язана і з міфологічними віруваннями. На початкових стадіях розвитку люди вірили в те, що навколишній світ таїть в собі надприродну загрозу, що існують темні сили, від яких слід приховувати певну інформацію, щоб забезпечити свою безпеку. У зв'язку з цим виникає поняття табу. Табу є «заборона на вживання тих чи інших слів, виразів або власних імен» [42]. Табуванню, тобто забороні, підлягають імена богів і духів, назви хвороб та позначення смерті тощо. Те, що було табуваним, ставало об'єктом загадування (відгадка загадки). Крім того, загадки пов'язують також і з передбаченнями оракулів, яким в усі часи була властива таємничість.

Знаходимо досліджувані паремії також у Біблії, де наявна загадка ще в старозавітних текстах. Найбільш відома загадка Самсона, що привертає увагу багатьох дослідників, а саме: «І сказав їм Самсон: загадаю я вам загадку; якщо відгадаєте [...] і відгадаєте правильно, то я вам дам» [...]. Якщо ж не зможете відгадати, то ви дайте мені [...]. І сказав їм: з ївшого вийшло їдоме, і з сильного вийшло солодке» [36, с. 106]. Розв'язання загадки таке: в тілі лева, якого вбив Самсон, оселилися бджоли і зробили мед, який він їв. Також цікавим прикладом існування загадки можна вважати передбачення китайської Книги змін.

Говорячи про народну загадку, зазначимо, що, згідно зі спостереженнями дослідників, такі загадки не розгадують, розгадки народної загадки, постаючи загальним надбанням, передають як знання з покоління в покоління, і той, хто не знає загадки, не зможе її відгадати [31].

Побутування загадок в Стародавній Русі співвідносять не лише з обрядами і ритуалами, але і з таємничим мовленням мисливців. Згідно спостереженням російського мандрівника XVIII ст. С. П. Крашеніннікова, у мисливців на соболя спостерігалися залишки стародавньої таємної мови. Крім цього, сліди загадок можна знайти в казках, билинах і піснях.

Отже, загадки відомі з найдавніших часів, і були поширені ще в часи античності. Своє визначення загадка отримала ще за часів Аристотеля, який називав її «добре складеною метафорою» [16].

Підтвердженням поширення загадок в античності є збережені до наших днів приклади загадок Стародавнього світу. Широкої популярності набула загадка, що була, згідно з легендою, загаданою Едіпу Сфінксом. Загадка Едіпа заснована на індоєвропейському протиставленні «двоногих» – людей і «чотириногих» – тварин [17, с. 123]: «Що ходить на чотирьох, двох і трьох ногах? (мається на увазі людина, яка в дитинстві пересувається на четвереньках, а в старості спирається на палицю)» [18, с. 207]. Загадки цього зразка називаються загадками-кеннігами. Найменування *kenning* значить «охарактеризований», або «забезпечений прикметою» [13, с. 18]. Кеннінг є різновидом метафори, характерної для скальдичної, англосаксонської та кельтської поезії.

Загадка зазвичай складається з двох частин: загадки (питання) і відгадки (відповіді), які між собою пов'язані. Їх тематика різноманітна, тісно пов'язана з побутом і працею народу: природа, світ тварин і рослин, трудова діяльність, знаряддя праці. Вони змінюються відповідно до змін у житті того чи того народу, його мовної картини світу. Наприклад: *There is an animal that has a beautiful yellow skin with black stripes on it. It is a very fierce wild animal. It lives in hot countries. (A tiger); Хвіст крючком, рило п'ятачком (Порося).*

Досліджуване мовно-художнє явище передбачає своєрідний діалог (один загадує – інший відгадує). У загадці присутнє іносказання. Вона може бути побудована у вигляді питання. Загадки можуть базуватися на діалогах. Загадані предмети чи явища можуть містити елемент заперечення.

Кожна окрема загадка містить три складника:

1) склад – на що схоже; треба розповісти, чим постає або на що схоже явище або предмет (*It looks like a big cat. It lives in Africa. It can run very fast. And it has a very long tail. (A lion); На їжака схожий, але не їжак (Дикобраз);*

2) дії – хто виконує ті ж самі дії (*What always goes to sleep wearing its shoes? (A horse); Живе в нірці, має короткі ніжки, боїться кішки (Миша)*);

3) ознаки предметів – потрібно описати ознаки предмета або явища так, щоби можна було його уявити (*My paws are big and strong, My tail is very long, My mane is fine and thick, And I am very big. (A lion); Має він короткий хвіст, а на носі є наріст, він в саванні проживає, місця кращого не знає (Носоріг)*).

Отже, з часом трансформувались в паремійну одиницю, яка покликана перевіряти кмітливість та знання традицій, загадка вийшла з ритуалу, набула великого поширення, завдяки міфологічним віруванням і табу, закріпилася в усній народній творчості, а потім з'явилася в письмовій традиції.

1.2. Класифікації загадок в історичних, літературознавчих та мовознавчих наукових розвідках

Лінгвісти досліджують різноманітні аспекти жанру загадки, у зв'язку з чим виділяють різні типи загадок. Типологія загадок зумовлена певними критеріями, що висуваються до їхнього визначення. Докладніше тематична типологія загадок української й англійської мов буде розглянута нами у другому розділі. Розглянемо декілька видів класифікацій загадок.

I. Тематичні класифікації. Деякі фольклористи, наприклад, Д. С. Садовніков, ставили перед собою етнографічні завдання. Вони прагнули описати спосіб життя народу і використовували ідею класифікувати загадки не в алфавітному порядку розгадок, а згідно з тематикою розгадок, розподіляючи їх по сегментам народного побуту [30]. Одним з найбільш поширених варіантів такого типу розподілу загадок є класифікація В.В. Мітрофанової [26, с. 45-46]. Дослідниця пропонує таку класифікацію.

1. Загадки про явища природи, небо, землю, воду: *What often falls and never gets hurt? (Snow)*. – Як узимку йдеш до хати, Ти його змітаєш з ніг. Дуже легко відгадати, Що це загадка про... (Сніг).

2. Загадки про рослини:

а) що ростуть у полі : *I'm yellow but I'm not a banana I can be over ten feet tall but I'm not a giraffe I have seeds but I'm not a lemon I can provide oil but I'm not canola I'm a plant but I'm not a rose (A sunflower)* – *Золоте решето, а в ньому чорних хатинок повно (Соняшник)*;

б) що ростуть у саду та на городі: *First of all you have to slice them But don't cry because of these things Cover with batter and fry them You end up with these types of rings (An onion)* – *Зелені ноги – косиці Виросли вгору з землиці, А зубата головище Коренем-усом у землю свище (Цибуля)*.

3. Загадки про рибу, земноводних, плазунів: *I can sizzle like bacon, I am made with an egg, I have plenty of backbone, But lack a good leg. I peel layers like onions, But still remain whole; I can be long like a flagpole, Yet fit in a hole. What am I? (A snake)* – *Має жало ядовите, Як віршовка в'ється. Спритна, влучна та холодна. Як вона зветься? (Гадюка)*.

4. Загадки про комах: *I am small. I can be scary. I have eight legs. I spin a web (A spider)* – *Затишна моя хатинка – Непомітна павутинка. Гляньте, скільки ниточок! А господар – ... (Павучок)*.

5. Загадки про птахів: *The strangest creature you'll ever find: Two eyes in front and many many more behind (A ladybird)* – *Привітала нас піснями із весною І живе з нами під стріхою одною. (Ластівка)*.

6. Загадки про тварин: *Who carries his house with him? (A snail; a turtle); The animal who can go without food and water for a long time is ... (A camel)* – *Ходить диво по рівнині, Дві гори несе на спині (Верблюд)*.

7. Загадки про людину:

а) про зовнішній вигляд: *For what person do all men take off their hats? (A barber)* – *Хто ранком ходить на чотирьох ногах, удень – на двох, а ввечері – на трьох? (Людина)*;

б) про родинні стосунки, сім'ю: *Mary's father has five daughters – Nana, Nene, Nini, Nono. What is the fifth daughter's name? (Mary) – Не той, що породив, а той, що спорядив (Батько);*

в) про вбрання та прикраси: *Five rooms but one door (A glove) – Один хлівець на п'ятеро овець (Рукавичка);*

г) про їжу та пиття: *Clean, but not water, White, but not snow, Sweet, but not ice-cream, What is it? (Sugar) – На полі народився, на заводі варився, На столі розчинився (Цукор);*

д) про засоби пересування: *This house on the wheels. It is running a race, taking people from place to place (A bus) – Містом возить він людей. Є квиточки й для дітей! З вигляду продовгуватий, Але зовсім не рогатий (Автобус).*

8. Загадки про трудову діяльність людини:

а) про посів та обробку хліба, інших культур: *I work at or near home. I drive a tractor. I grow vegetables. I have animals in the field (A farmer) – В землю кидалося, На повітрі розгулялося, В печі готувалося, На стіл подавалося (Хліб);*

б) про ремесла, професії: *I wear a uniform. I often have a gun. I conduct of traffic. I catch thieves (A policeman) – Він закони добре знає, Помилку відразу впізнає, Будь-який важливий лист Враз напише вам... (Юрист).*

9. Загадки про житло:

а) про будинок, двір тощо: *What asks no question but demands an answer? (doorbell) – У ньому живе моя рідня, Мені без нього не жити ні дня. У нього прагну завжди і всюди, До нього дорогу не забуду. Я без нього дихаю з працею, Мій дах, рідний, теплий (Будинок);*

б) про опалення та освітлення: *When there is a really bad storm In the sky this might be seen In Cars, it's also the first name Of the character McQueen (Lightning) – Хто по проводах У дім приходить до нас? Ночами, коли темно, Висвітлює будинок воно (Електрика);*

в) про інтер'єр, внутрішнє облаштування будинку: *I run but I cannot walk, I sometimes sing but never talk, I lack arms but I have hands, I lack a head but I have a face. (A clock); This thing has a back and legs But doesn't have any hair It's something on which you sit Which means that it is a... (A chair) – Є спина, а не лежить ніколи. Є чотири ноги, а не ходить. Сам завжди варто усім сидіти велить (Стілець);*

г) про посуд: *You can see through me. I'm often wet. You pick me up. You can use me to drink. What am I? (A glass) – Має рот і одно вушко. Хто така, вгадали? (Кружка) тощо.*

10. Загадки про музику та музичні інструменти: *What do you get if you put a radio in the fridge? (Cool music) – Люблять мене, поважають, Та б'ють мене, коли грають (Барабан).*

11. Загадки про книги, письмо, літери тощо: *What English letter sees everything and winks at you? – Не дерево, а з листям, Не людина, а говорить (Книга).*

12. Загадки про періоди часу, про пори року, день, ніч, добу тощо: *The more you have of it, the less you see. What is it? (Darkness) – Сіре сукно лізе у вікно (Ранок, вечір).*

13. Загадки про предмети, пов'язані з релігійними обрядами, традиціями: *I was born big, but as the day passes, as I get older, I become small. What am I? (Candle); It can look like a T, It can look like an X, They can be found on chains, Hung around people's necks (A cross) – А без чого світ не буде? (Без віри).*

14. Жарти, шаради: *How long did the Hundred Years War last? – А скільки ти, бабо, піймала горобців? – Оце, синку, тільки оцього піймаю, То ще дев'ять зостанеться, щоб було десять (Жодного не впіймала).*

15. Задачі: *If 2 is company and 3 is a crowd, what are 4 and 5? – Ковалю принесли п'ять ланцюгів, по три кільця в кожному, і доручили з'єднати їх в один ланцюг. Коваль вирішив розкрити чотири кільця й знову їх закувати. Чи не можна виконати ту ж роботу, розкривши менше кілець? (Можна*

розкрити три кільця одного ланцюга, а потім цими кільцями з'єднати чотири шматки, що залишилися).

Слід зупинитися і на деяких спостереженнях. Так, наприклад, серед загадок тематичної групи «Тварини» як загадувати об'єкта, як правило, переважають саме домашні вихованці і худобу. Так, корова, годувальниця селянської родини, зустрічається часто; з диких же звірів зустрічається вовк – через шкоду, яку він завдає господарству.

II. Класифікація з позицій співвідношення основних компонентів загадки. Ця класифікація зосереджена в першу чергу не на самій загадці, а на її відгадці. Основними компонентами загадки виступають: загаданий концепт (Сх), кодовий денотат (Dk), властивість розшукуваного концепта (рх), кодова властивість концепта (рk) [11, с. 221].

Грунтуючись на пропонованій класифікації, можна виокремити три структурні типи загадок.

1. Кодовий денотат (Dk) відсутній у тексті загадки, її відгадування здійснюється за сукупністю властивостей шуканого концепту (рх). Наприклад: *Сіруватий та зубатий, по степах бігає, телят, ягнят шукає;* (загаданий концепт загадки – вовк, він відгадується за сукупністю різних рх: сірий, зубастий, полює на телят та ягнят), *I am big and I am strong And my trunk is very long.* (An elephant).

2. Загаданий концепт (Сх) позначається в тексті загадки через кодовий денотат (Dk), що володіє реальним для відповідного кодового концепту (Сk) властивістю рk. Наприклад: *Скатертину біла увесь світ укрила* (загаданий концепт сніг відгадується за властивістю рk – білий, покриває світ, що приписується кодовому денотату *Скатертину*. При цьому відомо, що концепт Сk може містити або містить кодове властивість концепту (рk)), *Five rooms but one door* (A glove).

3. Загаданий концепт (Сх) позначається в тексті загадки через кодовий денотат (Dk), що володіє нереальним для відповідного кодового концепту (Сk) властивістю рх [11, с. 221-223].

III. Класифікація за будовою образу. Способів побудови образу, що потрібно відгадати, в загадці дуже багато. Наявна класифікація, складена В. В. Мітрофановою [26, с. 104-115].

1. Заміщення. До типу загадок, побудованих за принципом заміщення предмета загадування іншим предметом, відноситься велика кількість загадок. М. А. Рибникова зазначала: «У загадці переважає метафора-іменник. Предметність загадки визначає цей бік її поетики. Дієслово дається мінімально. Загадка – світ іменників» [29, с. 58]. Зазвичай в таких випадках загадуваний предмет не описується безпосередньо, замість цього в загадці є опис чогось зовсім іншого: *Під мостом, мостом сидить барыня з хвостом, Їсти хоче, а вилізти не хоче (Миша). There came a poultry-maid in a red coat to count the poultry (A fox).*

2. Загадки, засновані на описі властивостей, якостей неназваного предмета, способу його виготовлення і застосування: *Мала, а нікому не мила (Миша). Who is the slowest of all? (A turtle).*

3. Заперечення властивостей, якостей предмета. Досить поширений спосіб створення загадки. Як приклад можна привести загадку про годинник: *Ніг немає, а іду; I have no legs, but I'm walking.*

4. Опис зовнішнього вигляду предмета або його властивості в дії. Одним із яскравих прикладів є загадка про голку: *Маленька, світленька, весь світ одягає; Little, fair, the whole world dresses.*

5. Вказівка на функцію предмета. Основою загадок такого типу є опис основних дій, які виконуються об'єктом.

З іншого боку, з позицій розуміння **художніх прийомів і засобів** творення образності в загадках можна вирізнити відповідні їхні типи:

- 1) загадки з порівняннями;
- 2) загадки з метафорами;
- 3) загадки з гіперболами;
- 4) загадки з запереченням;
- 5) загадки з антитезами тощо.

З позицій **внутрішньої структури** загадки можуть бути простими й складними. В простих змальовується один образ, у складних – зображується будь-яка дія або подія, тому їхня композиція містить описову частину, може бути монолог або діалог.

З позицій текстової будови можна наявні види загадок:

- 1) загадки-іносказання;
- 2) загадки-описи;
- 3) загадки-питання;
- 4) загадки-жарти тощо.

З точки зору **наявності або відсутності рими** загадки можна поділено на дві групи: римовані й неримовані. У віршованих загадках використовуються прийоми, властиві народній ліриці: римування, метричність, співзвучність, паронімія та ін. Поширені також народнопоетичні або загальнопоетичні символи.

Отже, очевидним є розмаїття підходів до створення класифікацій загадок, що також демонструє їхню наявність як віддзеркалення багатого фактичного матеріалу у двох мовах – українській та англійській.

1.3. Загадки як міжмовні універсалії. Функції загадок

Вивчення універсальних властивостей тієї чи тієї мови є одним з напрямів типологічних досліджень, сутність яких полягає у розгляді всіх мов у синхронічному й діахронічному аспектах.

Мови також вивчають за допомогою дескриптивного, генетичного, ареального, типологічного та універсологічного підходів. Звичайно, ці підходи не завжди можна чітко розмежувати через наслідки взаємного впливу між результатами, отриманими завдяки ним.

О. В. Карат, досліджуючи системність мовних універсалій, зазначала: «Теорія мовних універсалій, або лінгвістична універсологія, має за об'єкт свого дослідження не лише окремі мови або групи генетично, ареально та

типологічно близьких мов, а усі без винятку мови світу, розглядаючи їх як окремі виявлення єдиної людської мови» [Карат].

Універсологія має своїм предметом мовні універсалії, тобто «спільні, суттєві ознаки, що виявляються в усіх або більшості мов світу» [Сусов 2006, 320]. Такі ознаки подвюють у вигляді гіпотез, які потім мають бути перевірені на матеріалі певних мов. Іншими словами, лінгвістична універсологія є теоретичною і дедуктивною дисципліною. Тому деякі мовознавці вважають, що загальна теорія мови – це передусім теорія мовних універсалій.

«Мовною універсалією є ознака, що спостерігається в усіх або в більшості мов світу», – стверджує І. П. Сусов [Сусов 2006, 320]. Часто універсалією називають і висловлювання про таку закономірність, що є притаманною людській мові. Ідея про універсальність певних явищ у мовах завжди приваблювала науковців, які зверталися до питань природи та сутності мови. Передували у цьому напрямку дослідження, викладені у античних граматиках. Пізніше до теорії універсалій звернулися Я. А. Коменський, Р. Бекон та ін.

Передусім історія вивчення універсалій пов'язана зі спробами укладання універсальних граматик. Так, у XIII ст. виник термін *grammatica universalis*. Коли у 1660 році А. Арно та К. Лансло уклали так звану граматику Пор-Роялю, проблема універсалій поствлв однією з головних у межах загальної лінгвістици. Спочатку універсальність граматики визначалася універсальними семантичними категоріями, які були наявні в основі кожної людської мови; конкретні ж мови трактувалися як варіанти, що наближувалися до загальної ідеальної системи. Варіації мов, тобто відхилення їх від цього своєрідного ідеалу, інваріанту, були пояснені деградацією мов у їхньому повсякденному вжитку. Це відповідало середньовічним філософським уявленням про природу мовних змін, згідно з якими будь-яка зміна мови розглядалася як її псування в результаті неправильного використання.

Наслідком цього стало ототожнення типології й генеалогії, що було характерним для мовознавства аж до XIX ст., тобто спільність форми ототожнювали зі спільністю походження.

Прагнення знайти причини різниці в культурі, мові, національному характері, що виникло у XIX ст., призвело до пошуку «внутрішньої форми» мови і у зв'язку з цим до встановлення різних мовних типів й створенню морфологічної класифікації мов.

Логічний напрямок у мовознавстві приділяв більшість уваги спільним мовним рисам, а не тому, що їх, мови, розрізняє. І лише поява у першій частині XIX ст. порівняльно-історичного мовознавства започаткувала спроби виявити різницю між мовами, до того ж цю різницю дослідники цієї проблематики пояснювали різними шляхами історичного розвитку конкретних мов, різними етнокультурами тощо.

Зацікавленість мовними універсаліями знову стала актуальною у середині XX ст., у зв'язку з успіхами у структурній, генеративній та функціональній лінгвістиці. Автори «Меморандуму про мовні універсалії» підкреслювали, що «мовні універсалії за своєю природою є узагальненими висловлюваннями про ті властивості й тенденції, які притаманні будь-якій мові і які розділяють усі, хто розмовляє цією мовою» [Грінберг, 118]. Саме тому універсалії становлять найбільш загальні закони лінгвістики.

М.М. Гухман, у свою чергу, говорила про те, що «в універсаліях, що формулює дослідник, відбиваються й розкриваються певні спільні суттєві ознаки досліджуваних об'єктів, тому універсалії – це передусім спільні онтологічні категорії й властивості, притаманні всім або більшості мов» [Гухман, 33-34]. На її думку, таке витлумачення універсалій є незаперечним, адже лише воно додає науковій цінності дослідженню універсалій та встановленню співвідношення їх з типологічними характеристиками мови.

Вивчення мовних універсалій того періоду здебільшого відбувалося в межах типологічного напрямку, і лише потім з'явилося усвідомлення того, що в типологічній лінгвістиці та в лінгвістиці універсалій є свої окремі цілі.

Перша досліджує скоріше відмінність у будові мов, друга – спільне між мовами. Також типологія звертається до універсології у тих випадках, коли вона не може пояснити типологічний збіг між мовами ані генетичними, ані ареальними факторами, у зв'язку з чим науковці усвідомлюють, що цей збіг зумовлений спільними закономірностями людської мови. До цього дотичні праці Дж. Грінберга, що мали велике значення, адже він запропонував власний індуктивний за своєю сутністю метод статистичних вибірок.

Сьогодні вивченню мовних універсалій допомагає розширення меж структурної типології, тестування нових, у тому числі безписемних, мов. Останнім часом доречні звернення дослідників до універсалій тексту і порядку компонентів у синтаксичних конструкціях. Ці універсалії знаходять пояснення у картині світу, що втілена у мовах взагалі та у кожній конкретній мові зокрема.

Опис мовних універсалій дотичний до низки питань.

1. Що взагалі може та чого не може бути в мові? Що лежить в основі людської мови та що є протиріччям її природі? Які обмеження взагалі має мова?

2. Які явища є сумісними в мові, а які, навпаки, заперечують одне одного? Які мовні явища можуть передбачати наявність або відсутність інших явищ?

3. Як у специфіці різних мов за їх зовнішньої розрізненості виявляються спільні закономірності? Яким чином універсальні закономірності сполучаються з різними типами мов?

Аналіз людської мови з позицій універсології є розуміння її як системи тісно пов'язаних між собою ознак, що мають низку спільних рис. Типологія обмежується низкою тих спільних ознак, які є важливими для опису відповідного мовного типу, та додає до них специфічні ознаки.

Традиційно універсалії перераховують послідовно за ієрархією від більш загальних до більш конкретних. Наприклад:

1) якщо в мові існує диференціація частин мови, то в їх числі є і дієслово;

2) якщо в мові є дієслово, то в мові може або бути, або не бути диференціації за способами;

3) якщо у мові є диференціація за способами, то у ній є дійсний спосіб.

4) якщо є певне видо-часове протиставлення у формах недійсного способу, то таке ж саме протиставлення є й у формах дійсного способу тощо.

Отже, мовні універсалії мовознавці тлумачать як властивості, що притаманні всім мовам або більшості з них.

Теорія мовних універсалій розглядає та визначає:

1) загальні властивості усіх людських мов на відміну від мови тварин (наприклад, вокально-слуховий канал будь-якої мовної комунікації, породження та легке сприйняття нових повідомлень, виникнення в мові нової ідіоматики тощо);

2) сукупність змістовних категорій, що тими чи іншими засобами відбиваються у кожній мові (наприклад, відбиття в мовах відносин між суб'єктом і предикатом, категорій оцінки, множини; усі мови знають членування на тему та рему тощо);

3) загальні властивості безпосередньо мовних структур, що стосуються всіх мовних рівнів (наприклад, існування в кожній мові від десяти до вісімдесяти фонем; наявність протиставлення за твердістю – м'якістю передбачає відсутність поліфонії голосних; наявність у кожній мові кореляції компактних – дифузних голосних; наявність у слові флексії зумовлює наявність дериваційного елемента тощо).

М. П. Кочерган зазначає: «універсалії показують, *що* в мові може бути і *чого* в мові не може бути» [Кочерган, 53]. Отже, вони визначають ті обмеження, які накладаються на мову, і демонструють спільність принципів побудови всіх мов. «Універсалії зумовлені, – вважає М.П. Кочерган, – особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату (фонетичні

універсалії) й існуванням єдиних для всього людства способів осмислення дійсності» [Кочерган, 54].

Універсалії, за Ч. Хоккетом, в мові виокремлюють за допомогою порівняння

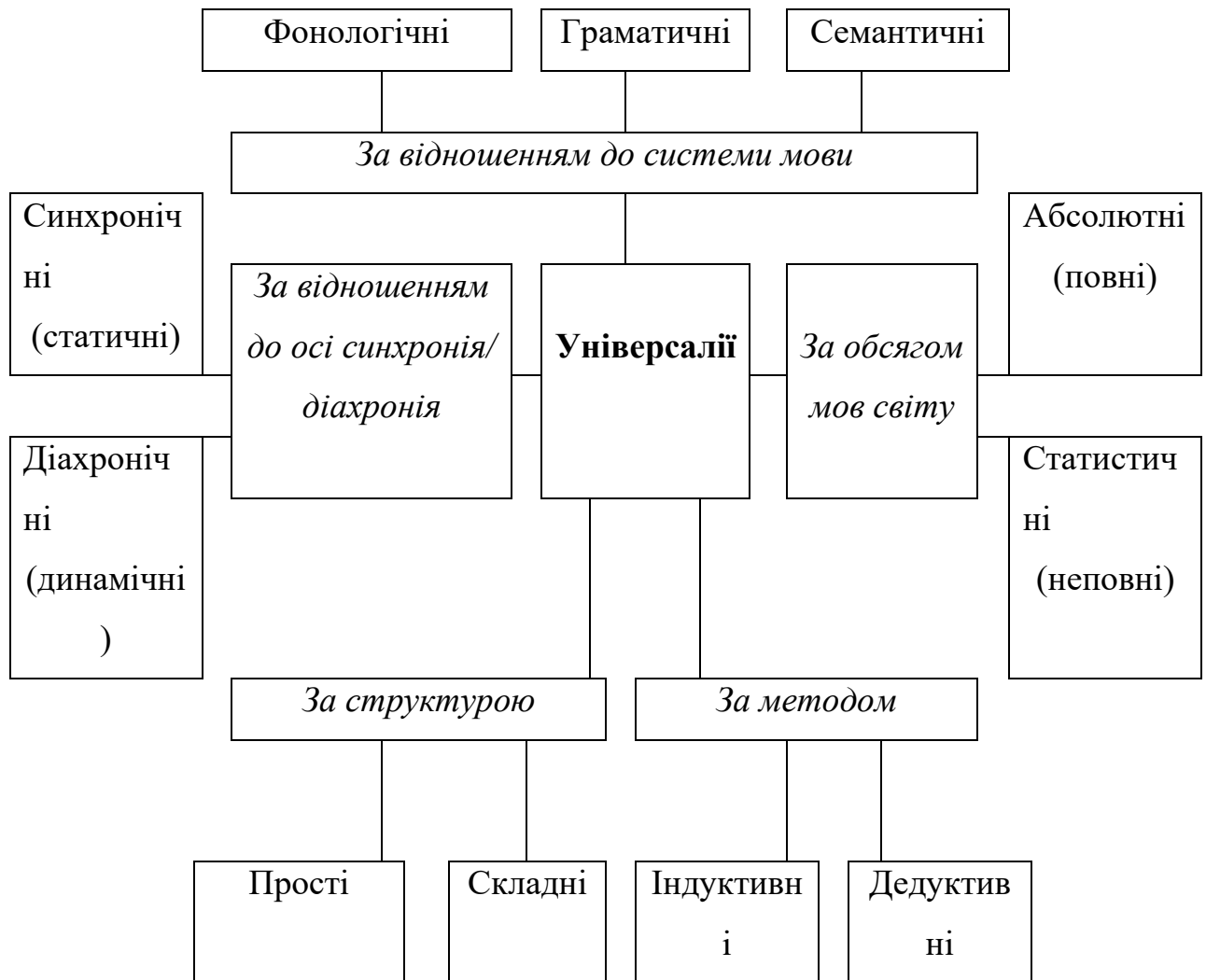
- 1) з іншими мовами;
- 2) із системами близького порядку, наприклад з комунікативними системами тварин.

Потрактуюючи універсалії, інколи мають на увазі безпосередньо досліджувану реальність – мови світу (тобто мову-об'єкт), інколи – висловлювання про мову (тобто метамову). Відповідно універсалії розуміють по-різному:

- 1) як явища (властивості, характеристики, процеси), притаманні усім або майже усім мовам світу;
- 2) як будь-яке висловлювання, вірне для усіх або майже усіх мов світу.

У зв'язку з цим Н. Б. Мечковська зазначає, що «в багатьох випадках така відмінність не важлива – «висловлюваннями» про реальність мислиться сама реальність» [Мечковська 2001, 247]. Однак слід мати на увазі, що відкриття нових універсалій інколи зводиться до переформулювання лінгвістичного знання, що вже існує, у висловлювання, що відповідають логіко-стилістичному стандарту лінгвістичної універсалії. Наприклад, уявлення про системний характер мови, її будову за рівнями та знакову природу можуть бути сформульовані як низки універсалій на зразок *«усі мови є багаторівневими семіотичними системами; будь-який рівень мови є системою»* та ін. До універсалій ями можуть бути витлумачення сутності термінів *«асиміляція»*, *«дисиміляція»*, *«палаталізація»* та інші означення фонетичних процесів, що наявні в усіх мовах, наприклад: *«в історії будь-якої мови бували / бувають асиміляції (дисиміляції, палаталізації)»* та ін.

Наявні декілька класифікацій універсалій, побудовані за різних підходів до їхньої диференціації.

О. В. Карат у своєму дослідженні так описує кожен елемент наведеної схеми. За методом формулювання дефініцій відносно універсалій – універсалії дедуктивні (обов'язкові в усіх мовах, у тому числі і невідомих досліднику; аксіоматичні) та індуктивні (зафіксовані у відомих мовах; емпіричні). «Дедуктивна універсалія – це теоретичне припущення про те, що деяка властивість **X** має бути притаманним всім мовам. У подібних припущеннях має місце дедукція – логічний висновок про властивість окремих об'єктів на базі судження про клас подібних об'єктів» [Карат]. Наприклад: *всі природні мови мають рівневу будову; у системі будь-якої природної мови, а також у мовленнєвій діяльності на будь-якій природній мові є протиставлення центру та периферії* та ін.

«Індуктивна універсалія – це певна властивість Y , яка виявлена в усіх доступних для спостереження мовах і тому вважається притаманним усім мовам світу. Іншими словами, властивість окремих об'єктів розповсюджується (індукується) на весь клас об'єктів – на всі мови світу» [Карат]. Наприклад: *у кожній мові є опозиція шумних та сонорних; у кожній мові є займенники та ін.*

Зазвичай у процесі пошуку та формулювання універсалій присутні і дедуктивні і індуктивні операції. «Дедуктивні універсалії будуються зі спостережень та роздумів над деякою обмеженою сукупністю конкретних мов і потім індуктивно перевіряються на більш широкому мовному матеріалі» [Карат]. Пошук індуктивних універсалій починається з дедукції – гіпотези про те, які властивості мов можуть бути універсальними і, відповідно, де варто шукати універсалії. Часто індуктивні універсалії не лише підтверджують, але й конкретизують, збагачуючи тим самим дедуктивні гіпотези.

За своєю структурою – універсалії прості (наявність або відсутність якогось явища у мовах світу) та складні (наявність залежності між різними явищами, наявність між ними відносин типу імплікації «якщо A , то B »). Імплікативним універсаліям теперішнього часу приділяється особливе значення.

За відношенням до системи мови – універсалії фонологічні (Р. Якобсон), граматичні (Дж. Грінберг), семантичні (У. Вайнрайх, С. Ульман) тощо.

За відношенням до осі синхронія / діакронія – синхронічні (статичні) та діакронічні (динамічні) універсалії.

Звичайно, «в межах пропонованих типів універсалій можна вирізнити універсалії інших типів. В залежності від їхньої логічної форми це можуть бути прості (елементарні) й імплікативні (імплікаційні) універсалії. Прості констатують наявність якогось явища, наприклад: *В кожній мові є явище X* (формулювання простої синхронічної універсалії) – *В кожній мові*

формується явище X (формулювання простої діахронічної універсалії)» [Карат].

Імплікативні універсалії є висловлюванням «з умовною частиною, де констатується взаємопов'язана наявність двох мовних явищ, наприклад: *В кожній мові, якщо є явище X , то є і явище Y* (формулювання синхронічної універсалії) – *В кожній мові, якщо було явище X , то буде і явище Y* (формулювання діахронічної універсалії), хоча зворотне не обов'язково є вірним, тобто наявність X не імплікує Y » [Карат]. До імплікативних можна віднести більшість відомих на сьогодні універсалій.

Також серед синхронічних й діахронічних універсалій зустрічаються більш складні за структурою універсалії-еквіваленції, що можуть бути сформульовані за схемою: *якщо X , то Y , і якщо Y , то X* .

«Імплікативні універсалії і універсалії-еквіваленції є основними видами універсалій, що пов'язують дві мовні властивості. Виявлення перших універсалій такого типу на початку 1960-х років було науковою сенсацією, оскільки переконливо показало зв'язок між багатьма властивостями мови, що не передбачався раніше» [Карат]. Утім, пізніше у зв'язку з виявленням нових універсалій виникло прагнення до їхніх узагальнень. Одним із способів таких узагальнень стала побудова ланцюжків, що склалися з імплікативних універсалій. Ці ланцюжки, зазначає Н. С. Шарафутдінова, отримали назву ієрархій. «Ієрархія містить не дві ознаки, а більше, причому ці ознаки послідовно пов'язані імплікативною залежністю (*якщо X , то Y ; якщо Y , то Z тощо*)» [Шарафутдінова 2009, 35]. Перевага ієрархії полягає в тому, що вона демонструє існування універсального взаємозв'язку мовних параметрів, кількість яких може бути яка завгодно. Ієрархії, а також інші типи «узагальнюючих» універсалій є перспективними щодо пояснення властивостей людської мови. Справа в тому, що, розглядаючи певну імплікативну універсалію окремо, їй можна надати необмежену кількість пояснень. Проте «багато з цих пояснень легко розіб'ються об «суміжні» універсалії, що мають відношення до тієї ж галузі граматики. Якщо ж з

самого початку розглядати такі універсалії в єдиній системі, можливість прийти до правдоподібного їх пояснення стрімко підвищується» [Шарафутдінова 2009, 35].

Отже, загадки з їхнім власним структурно-семантичним і функційним комплексом можна в нашій роботі розглядати як універсалії:

- 1) синхронічні, або статичні (за відношенням до осі синхронія / діахронія);
- 2) семантичні (за відношенням до системи мови);
- 3) складні (за структурою);
- 4) абсолютні, або повні (за обсягом мов світу);
- 5) дедуктивні (за методом формулювання дефініцій).

Загадку можна визначити як текст, в якому як денотат виступає певний об'єкт, який не названий у самому цьому тексті. Науковці зауважують, що цього визначення не досить, оскільки під нього підходять не тільки загадки, але багато метафори, перифрази. Тому необхідно додати, що прагматичною функцією цього тексту є спонукання адресата назвати об'єкт-денотат, причому в самому тексті об'єкт не повинен бути описаний вичерпно.

Оскільки загадка є метафорою, в її основі, як і в основі метафори, «лежить неназване порівняння предмета з будь-яким іншим предметом» [19, с. 156], багато дослідників, наприклад М. М. Сперанський, говорили про те, що порівняння має важливе значення в загадках [32, с. 455].

Більш широке визначення загадки було здійснено В. П. Анікіним [5, с. 54-56]. Воно складається з двох частин. З формальної точки зору загадка постає «складним питанням, поданим у формі хитромудрого, короткого, як правило, ритмічно організованого опису будь-якого предмета або явища». Інше визначення більшою мірою орієнтоване на функції (виділено нами – Є. Р.) загадки. З нього випливає, що загадка – це «поетичний хитромудрий опис будь-якого предмета або явища, зроблений з метою випробувати

кмітливість людини, так само як і з метою прищепити йому поетичний погляд на дійсність» [5, с. 54-56].

На нашу думку, жодне з наведених визначень не розкриває поняття «загадка» вповні, оскільки кожне сфокусовано, в основному, на описі якогось одного його аспекту. Для того, щоб обґрунтувати або спростувати те чи те формулювання, необхідно детально розглянути загадку як жанр, визначити сферу дійсності, з якою вона пов'язана, з'ясувати, за якими законами формується її художня будова, проаналізувати її функційний потенціал. Тому найбільш прийнятним варіантом ми вважаємо визначення, запропоноване В. В Мітрофановою. Дослідниця проводить комплексний аналіз загадки як жанру і приходять до висновку, що загадка – це «короткий, що потребує відгадки, що спирається на іносказання (найчастіше метафору у всіх її проявах) поетичний твір про явища природи і предмети, які оточують людину в його праці» [27, с. 133].

У процесі дослідження поняття загадки не слід забувати про функції, які вона виконує. Будучи однією з найстаріших форм фольклору, загадка протягом усього часу свого існування функційно оновлювалася, тобто, залишаючи свої первинні функції, вона набувала нових, більш актуальних для того чи того періоду часу. Отже, вирізняють такі функції загадок.

1. Пізнавальна. Пізнавальна сутність цього жанру полягає в передачі знань, відомостей про навколишній світ від старшого покоління до молодшого. На думку Ф. І. Буслаєва, загадки, що виникли ще в давнину, відобразили бажання людини отримати знання, її інтерес до «питань найважливіших явищ життя і світу» [9, с. 129].

Як уважав А. Тейлор, англійські загадки багато в чому відображають побут англійського народу і вказують на певний життєвий лад [38].

Українські загадки, в свою чергу, також виконують пізнавальну функцію. Вони з різних боків показують побут, господарський лад життя українського народу, передають думки і відчуття людей, судження про

дійсність, що їх оточує. Ще з давніх часів важливе місце в загадках відводилося процесам обробки полів і інших особливостей хліборобської праці, а також полюванню. Тварини були невід'ємною частиною людського побуту, вже тоді створювалася велика кількість загадок про звички свійських тварин.

2. Виховна. Оскільки загадка передбачає пошук відповіді, вона природним чином сприяє вдосконаленню кмітливості. Крім цього загадки також можуть істотно розширити уявлення людини про навколишній світ. Розв'язання загадок особливо важливо в процесі дитячого виховання [28, с. 21]. Загадка є твором словесного мистецтва, тому одночасно з розширенням кругозору вона також виховує і покращує в людині художнє сприйняття.

3. Поетична. Загадка дозволяє реципієнтам побачити поетичні особливості, в принципі, прозаїчних речей, предметів та явищ. Це відбувається внаслідок застосування як простого римування, так і змальовування складних образів того об'єкту, що потрібно відгадати.

4. Розважальна. Потрібно зазначити, що загадка цінується і як засіб розваги людей. Утім, з цього боку твори досліджуваного жанру стали розглядати порівняно недавно. В період появи загадки і багатьох століть її активного побутування такі цілі перед нею ставити не могли. У наш же час все частіше з'являються, наприклад, так звані загадки-анекдоти.

Отже, функційне навантаження загадок демонструє особливості їх існування в тій чи тій мовній картині світу, а також зумовлює певні підходи до перекладу паремій досліджуваного зразка.

Висновки до розділу I

Загадка (разом з прислів'ями, приказками, скоромовками, каламбурами, прикметами) належить до малих фольклорних жанрів, які в науковій літературі називають пареміями (причтами).

Загадки були продуктом усної народної творчості, згодом з'явився жанр літературної загадки. Вони є універсальним жанром: її знаходять на всіх материках і практично у всіх типах культури.

Появу загадки пов'язують з ритуалами, які в давні часи посідали важливе місце в житті людей і супроводжували будь-яку значущу подію. Загадка також тісно пов'язана і з міфологічними віруваннями.

Загадки мають чітку структуру: вони складаються з двох частин, це загадки (питання) і відгадки (відповіді), які між собою пов'язані. Їх тематика різноманітна, тісно пов'язана з побутом і працею народу: природа, світ тварин і рослин, трудова діяльність, знаряддя праці. Вони змінюються відповідно до змін у житті того чи того народу, його мовної картини світу.

З іншого боку, кожна окрема загадка містить три складники: 1) на що схоже; треба розповісти, чим постає або на що схоже явище або предмет; 2) дії – хто виконує ті ж самі дії; 3) ознаки предметів – потрібно описати ознаки предмета або явища так, щоби можна було його уявити.

Типологія загадок зумовлена певними критеріями, що висуваються до їхнього визначення. З точки зору **загальної теми** загадки бувають про 1) явища природи; 2) землю, небо; 3) ріки, моря, океани, інші водовмісні об'єкти; 4) птахів; 5) звірів; 6) комах; 7) людей (дорослих і дітей), соматизми; 8) сільське господарство; 9) ліс (дерева, кущі, інші лісові рослини); 10) овочі й фрукти тощо.

З позицій розуміння **художніх прийомів і засобів** творення образності в загадках можна вирізнити відповідні їхні типи: 1) загадки з порівняннями; 2) загадки з метафорами; 3) загадки з гіперболами; 4) загадки з запереченням; 5) загадки з антитезами тощо.

З позицій **внутрішньої структури** загадки можуть бути простими й складними. В простих змальовується один образ, у складних – зображується будь-яка дія або подія, тому їхня композиція містить описову частину, може бути монолог або діалог.

З позицій текстової будови можна виділити такі види загадок: 1) загадки-іносказання; 2) загадки-описи; 3) загадки-питання; 4) загадки-жарти тощо.

З точки зору **наявності або відсутності рими** загадки можна розділити на дві групи: римовані й неримовані. У віршованих загадках використовуються прийоми, властиві народній ліриці: римування, метричність, співзвучність, паронімія та ін. Поширені також народнопоетичні або загальнопоетичні символи.

За формою загадки є комунікативними одиницями, які за своїм значенням актуалізують сему питальності. За прагматикою вони постають креативним пошуком імплікованої теми. Поверхнева та глибинна структури загадок інтегрують та категоризують певний концепт. Фокус загадки детермінований інтенціями адресанта, його зацікавленістю у денотаті пошуку. Адресат не є автором питання, але він комплементує діалог, входить до словесної гри, веде її за правилами, використовуючи при цьому соціальний та індивідуальний досвід.

Отже, загадки є найяскравішими, найбільш характерними зразками народної творчості, які засвідчують різноманітність тематичних парадигм, багатство форм поетичного вислову та фразеологічне розмаїття. Загадки позначені давністю походження, належністю до художнього жанру, специфікою поверхневої та глибинної структур.

Загадки з їхнім власним структурно-семантичним і функційним комплексом можна в нашій роботі розглядати як універсалії:

- 1) синхронічні, або статичні (за відношенням до осі синхронія / діяхронія);
- 2) семантичні (за відношенням до системи мови);
- 3) складні (за структурою);
- 4) абсолютні, або повні (за обсягом мов світу);
- 5) дедуктивні (за методом формулювання дефініцій).

Важливим чинником дослідження загадок є врахування їхніх функцій. Спостереження показали, що, будучи однією з найстаріших форм фольклору, загадка протягом усього часу свого існування функційно оновлювалася, тобто, залишаючи свої первинні функції, вона набувала нових, більш актуальних для того чи того періоду часу. Виділено такі функції загадок: 1) пізнавальна, 2) виховна, 3) поетична, 4) розважальна. Отже, функційне навантаження загадок демонструє особливості їх існування в тій чи тій мовній картині світу, а також зумовлює певні підходи до перекладу паремій досліджуваного зразка.

РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЗАГАДОК

2.1. Класифікація українських загадок за тематичними групами.

Для загадок не є характерним ані заглиблення у складні сюжети, ані розробка великих тем. Утім, їх тематика постає дуже різноманітною. У загадках детально розглядаються окремі предмети і явища, які оточують людину, супроводжують її в повсякденному житті. У нашій роботі ми розглянемо різні тематичні групи англійських й український загадок, взявши за основу класифікацію В. В. Мітрофанової [27, с. 45-47].

Серед досліджуваних нами українськомовних загадок найбільша тематична група, так само як і в англійській мові, представлена загадками про птахів і тварин. Найбільш часто зустрічаються загадки про свійських тварин і худобу. Це говорить про те, що в минулому український народ активно займався скотарством, наприклад, у кожної заможної сім'ї повинна була бути корова:

*Взимку на лужку
Їсть сіно, що в стіжку,
І дасть нам у відро
Смачненьке молоко. (Корова)*

*І молочко біленьке,
Сметану й сир смачненькі,
Щоб дітвора була здорова.
Дає усім добра. (Корова).*

Досить широко представлена в українській мові тематична група «Рослини». На відміну від англійських загадок, велика кількість українських загадок про рослини присвячено квітам і лікарських травам. В українській культурі народна медицина довгий час грала дуже важливу роль, цим

зумовлені великі знання українського народу в царині цілющих трав. Як приклад розглянемо такі загадки:

*Листячко довгасте
з жилками-нитками
Можеш ти прикласти
до своєї рани.
Вздовж доріг, стежинок я люблю рости,
Скрізь мене побачиш, де крокуєш ти. (Подорожник)*

*«Любить-не любить», – ворожать дівчата.
Та не для цього мене треба рвати.
Протизапальну маю я дію.
Звуся ... і сонцю радію. (Ромашка)*

*У вінку зеленолистім, У червоному намисті
Видивляється у воду На свою хорошу вроду. (Калина)*

*Дуже скромна і тендітна,
Серед квітів непримітна.
Та якщо в руці пом'яти,
То умить впізнаєш... (м'яту).*

Слід також зазначити, що загадувані рослини в англійських і українських загадках розрізняються залежно від територіального розташування народів. Так, об'єктом українськомовних загадок часто стає такий фрукт, як яблуко, англійський народ, будучи нацією мореплавців, мав більше можливостей торгувати з заморськими країнами. Ймовірно тому серед англійських загадок набагато більше загадок про екзотичні фрукти, наприклад, банани або апельсини.

І для англійського народу, і для українського явища природи відіграють важливу роль, тому ця тематична група досить широко

представлена в обох мовах. У загадках обох мов найчастіше згадуються такі явища, як дощ, гроза і вітер. Однак англійські загадки на цю тему найчастіше є попередженням для людей і порадою, як врятуватися від негоди, в той час, як в українських загадках частіше описується саме явище. Наприклад:

*A waterproof jacket
You would be glad you wore
If lots of this fell down
In a major downpour (Rain)*

*Коли падаю я з неба
Люди кажуть: «Так і треба.
Восени тоді вважай
Буде добрий урожай!»*

*Хто не плаче,
А сльози течуть?*

*Вітер хмари всі збере
І на землю щось впаде.
Мокрі квіти та трава.
Не гуляє дітвора.
Шумить він у полі і в саду,
А в дім не попаде.
І нікуди я не піду,
Поки він йде.*

Крім загадок про природу в українській культурі часто зустрічаються загадки про житло. Поряд з прикладами, що описують сучасну квартиру і різне приладдя, яким вона обладнана, зустрічаються також загадки про українську хату, що представляють собою особливий інтерес. Такі загадки

допомагають нам отримати певні знання про побут народу, який є невід'ємною частиною української картини світу.

*Я морозу не боюся,
А хто мерзне - я сміюся.
Біля мене всі товчуться
І веселі діти в'ються.
Всі до мене! Є у мене
І печене, і варене. (Піч)*

*Два стоять, два лежать,
П'ятий ходить, шостий водить,
Сьомий пісеньку співає. (Двері)*

*Стоїть тітка на сторожі,
Розглядає перехожих.
З ким за руку привіталась,
В двір пустила, не вагалась. (Хвіртка)*

Меншою кількістю прикладів представлені в українській мові такі тематичні групи загадок, як «Час», «Релігія» і «Людина». Остання зі згаданих груп складається з загадок про різні частини тіла людини і в більшій мірі виконує освітню функцію, допомагаючи, наприклад, дітям розібратися в будові тіла і організму людини. Наприклад:

*У місті – дванадцять ринків, на кожному ринку – по тридцять людей,
у кожного – по двадцять чотири дитини. (Рік)*

*Виходило дванадцять молодців, випускало п'ятдесят два соколи та
триста шістдесят п'ять лебедів. (Місяці, тижні, дні року)*

*Соне, хропе, часом чхає,
Сюди-туди зазирає,
На морозі замерзає,
Бо одежини не має. (Ніс)*

Білосніжні бійці
Зліва, справа близнюки
Рівно тридцять два
Їх казарма – голова. (Зуби)

Отже, об'єктом більшості українських загадок стають предмети і явища, добре знайомі носієві української мови, що є важливою частиною його повсякденного життя. Це є однією з особливостей української картини світу. Ця риса також є характерною і для англійського народу.

2.2. Класифікація англійських загадок за тематичними групами.

Серед загадок англійською мовою найбільш широко представлені такі тематичні групи, як «Тварини» і «Птахи». Серед прикладів приблизно в рівній кількості зустрічаються як загадки про диких тварин і птахів, так і про свійських. Прикладами можуть слугувати такі загадки:

I have 4 legs and a tail.

I am very smart.

I like to play with you.

When I see a cat,

I say «Woof, woof»

I am (A dog)

As red as fire,

With a fuzzy tale.

He likes long walks.

It is ... (A fox)

Меншою кількістю прикладів представлена тематична група «Рослини». У цій групі найбільш часто нам зустрічалися загадки про овочі та фрукти, наприклад, моркву та апельсини:

*Name a long, thin,
orange vegetable
that grows under the ground and
has a green top.
It is good for your eyesight (A carrot)*

*It's an orange fruit
That grows on a tree.
It can be squeezed to make a juice. (An orange)*

Можна припустити, що в культурі англійського народу велика увага приділяється використанню овочів і фруктів з метою приготування їжі. У загадках також можуть описуватися способи приготування і корисні властивості того чи іншого продукту.

Тематична група «Явища природи» також досить популярна в англійській мові. Наприклад:

*What often falls and never gets hurt? (Snow)
All about, but can not be seen, can be captured, can not be held, no throat,
but can be heard. (Wind)*

Lighter than what I am made of, more of me is hidden than is seen. (Iceberg)

Отже, найбільш популярні тематичні групи загадок в англійській мові так чи інакше пов'язані з природою. Цей факт вказує на тісний зв'язок англійця і природи, а також допомагає нам визначити приблизний час виникнення більшості загадок: будучи продуктом народної творчості, вони з'явилися ще в доіндустріальний час, коли зв'язок людини і природи був найбільш міцним.

Крім тематичних груп, пов'язаних з природою, в зібраному нами корпусі прикладів англійських загадок також можна знайти загадки про житло, час тощо. Деякі приклади пов'язані з релігією. Утім, всі ці групи представлені значно меншою кількістю загадок, що може послужити показником меншою зацікавленості англійців зазначеними темами. Так, серед

досліджуваних нами англійських загадок є приклади, присвячені дому і домашньому приладдю, є приклади, пов'язані з релігією і священними місцями, наприклад, церквою. У загадках про час об'єктом постає як саме абстрактне поняття часу, так і предмети, що вказують на нього, наприклад, годинник. Такі загадки можна також віднести до тематичної групи «Житло».

I run but I cannot walk,

I sometimes sing but never talk,

I lack arms but I have hands,

I lack a head but I have a face. (A clock)

Look at my face and you see somebody. Look at my back and you see nobody. (A mirror)

If I drink, I die. If I eat, I am fine. What am I? (fire)

Отже, в англійських загадках зустрічаються звичні, побутові поняття, а також поняття, які не відносяться до споконвічно англійських, але добре вивчені народом за роки подорожей, а також торгівлі та спілкування з мешканцями інших країн.

2.3. Зіставний аналіз українських та англійських загадок за тематичними групами

Як нами було зазначено раніше, українські та англійські загадки можна класифікувати за тематикою, яка може бути як спільною для досліджуваних одиниць обох мов, так і дещо різною. Спільність тематики досліджуваних одиниць також можна визначати як мовну, або міжмовну, універсалію. Це пов'язано з походженням обох мов зі спільного архаїчного джерела – праїндоевропейської мови, або праїндоевропейської системи діалектів. Прикладами універсальних тематичних груп постають такі, що містять загадки, об'єднані темами:

- 1) явища природи та стихії – небо, землю, воду;
- 2) рослини дикорослі й культурні;

- 3) риби, земноводні, плазуни;
- 4) комахи;
- 5) птахи дикі й свійські;
- 6) тварини дикі й свійські;
- 7) людина, її зовнішній вигляд, родинні стосунки, сім'я, вбрання та прикраси;
- 8) їжа та напої;
- 9) засоби пересування;
- 10) професійна діяльність людини;
- 11) помешкання, будинок, двір;
- 12) опалення та освітлення;
- 13) інтер'єр, внутрішнє облаштування помешкання;
- 14) посуд;
- 15) музика та музичні інструменти;
- 16) книги, письмо, літери;
- 17) періоди часу, про пори року, день, ніч, добу;
- 18) об'єкти, пов'язані з релігійними обрядами, традиціями

Від функціонування загадок в межах тієї чи іншої тематичної групи залежать особливості їх перекладу. Також цікавими постають образи, через які передається сутність загадки, своєрідні шифрувальні засоби, що так чи інакше відносять загадку до відповідної тематичної групи.

Утім, світобачення носіїв англійської мови так чи інакше відрізнялося й відрізняється від світобачення носіїв української мови. Тому й формулювання загадок в межах однієї й тієї ж тематичної групи могло відбуватися по-різному. Наприклад, для англійців, у процесі опису спільної з українцями реалії, на передній план висувається одна ознака, а у носіїв української мови та культури – інша. Наприклад:

I have no legs but I'm not a broken chair

I have scales but I don't weigh things

I sometimes have a rattle but I'm not a baby

*I'm sometimes an adder but I don't have a calculator
 I scare many people but I'm not a spider
 I was in the Garden of Eden but I'm not Adam or Eve (A snake)*
 Мотузка по землі повзе,
 Ось язичок, відкритий рот,
 Всіх вкусити, готова я,
 Все тому що я. (Змія)

*I can sizzle like bacon,
 I am made with an egg,
 I have plenty of backbone,
 But lack a good leg.
 I peel layers like onions,
 But still remain whole;
 I can be long like a flagpole,
 Yet fit in a hole.
 What am I? (A snake)*
 Довжина, та не нитка,
 Зла, та не відьма,
 Чорна, та не ворон. (Змія)

*First of all you have to slice them
 But don't cry because of these things
 Cover with batter and fry them
 You end up with these types of rings (An onion)*
 Кажуть, щоб хвороб не знати,
 Треба всім мене вживати.
 Може, ви мене й з'їсте,
 Тільки сльози проллете. (Цибуля)
 Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-tsibulyu>

*I live in the house or in the street.
 Sometimes I am small,
 but sometimes I am big.
 If you hear "Bow-wow",
 you know it's me. What am I? (A dog)*

Вірний друг у мене є,

Мені лапу подає.

Заглядає щиро в очі,

Мовби щось сказати хоче.

Замість слів лиш чути гав,

Всіх котів порозганяв.

Хто скажіть цей розбишака,

Знають всі, що це... (собака)

Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadka-pro-sobaku-dlya-ditey>

What can fly without wings? (Time)

Не старіє, не вмирає, а все нищить, забирає. (Час)

Інколи характерні ознаки об'єкту, який потрібно відгадати, збігаються у світобаченні носіїв обох мов. Наприклад:

I'm red but I'm not a stop sign

I contain seeds but I'm not a pepper

I'm often round but I'm not a cherry

I sometimes grow on vines but I'm not a grape

I'm used to make sauce but I'm not a chili

I'm used to make salsa but I'm not an onion (A tomato)

Зелений чуб, червоний бік,

Смачний із нього чавлять сік.

Гадзині варять з ним борщі,

Росте в городі на куці. (Помідор)

*I'm red and have seeds
 And I am also round
 Sliced up in salads
 Is where I can be found. (A tomato)*
 Я червоний з насінням,
 І я цілий,
 Мене нарізають в салати,
 Там мене і можна знайти. (Помідор)

*First of all you have to slice them
 But don't cry because of these things
 Cover with batter and fry them
 You end up with these types of rings (An onion)*
 Сидить Марушка в семи кожушках,
 Є Хто її роздягає, той сльози проливає. (Цибуля)
 Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-tsibulyu>

*Who is the slowest of all? (A snail, a turtle)
 Who carries his house with him? (A snail; a turtle)*
 Я повільний, вайлуватий,
 На собі ношу я дім
 І ховаюся у нім (равлик, черепаха)

*Who is the king of the animals? (A lion)
 Хто є цар звірів? (Лев)*

*I am big and I am strong
 And my trunk is very long. (An elephant)*

Довгий хобот – справжній ніс,

Та і сам великий зріс!

Має діток – слоненят,

На спині возить малят... (Слон)

Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-slona-na-ukrayinskiy-movi>

Також у двох мовах є такі синкретичні загадки, які можна віднести одночасно до двох вищезазначених груп. Наприклад:

Five rooms but one door. (A glove)

Один хлівець на п'ятеро овець. (рукавички)

Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-odyag>

This is something in the sky

Which has a gaseous form

All the rays which it shines down

Are what help to keep us warm (Sun)

Ой котилось коло,

Коло-покотьоло,

Всіх ласкаво гріло,

Цілий день світило,

А під вечір коло

Дуже натомилосьь –

Спати покотилосьь

Ген за видноколо. (Сонце)

Sometimes I am a gentle breeze

And other times I'm a strong gust

On water I blow sailing ships

And in the desert I blow dust (Wind)

Хоч без крил, але літаю,

Вербі коси розлітаю.

*Погойдаю в лісі гілку,
Заколишу в квітці бджілку.
Якщо добре розлютити,
Можу шкоди наробити. (Вітер)
Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-viter>*

Отже, важливо зазначити, що зіставний аналіз тематичних груп українських та англійських загадок неможливий без зіставлення когнітивних особливостей цих досліджуваних одиниць.

Висновки до розділу II

Серед досліджуваних нами українськомовних загадок найбільша тематична група, так само як і в англійській мові, представлена загадками про птахів і тварин. Найбільш часто зустрічаються загадки про свійських тварин і худобу.

Досить широко представлена в українській мові тематична група «Рослини». На відміну від англійських загадок, велика кількість українських загадок про рослини присвячено квітам і лікарських травам. Загадувані рослини в англійських і українських загадках розрізняються залежно від територіального розташування народів.

І для англійського народу, і для українського явища природи відіграють важливу роль, тому ця тематична група досить широко представлена в обох мовах. У загадках обох мов найчастіше згадуються такі явища, як дощ, гроза і вітер. Однак англійські загадки на цю тему найчастіше є попередженням для людей і порадою, як врятуватися від негоди, в той час, як в українських загадках частіше описується саме явище.

Крім загадок про природу в українській культурі часто зустрічаються загадки про житло. Меншою кількістю прикладів представлені в українській мові такі тематичні групи загадок, як «Час», «Релігія» і «Людина».

Отже, об'єктом більшості українських загадок стають предмети і явища, добре знайомі носієві української мови, що є важливою частиною його повсякденного життя. Це є однією з особливостей української картини світу. Ця риса також є характерною і для англійського народу.

Ми дійшли висновку, що в англійських загадках зустрічаються звичні, побутові поняття, а також поняття, які не відносяться до споконвічно англійських, але добре вивчені народом за роки подорожей, а також торгівлі та спілкування з мешканцями інших країн.

Відповідно до особливостей перекладу загадок досліджувані одиниці можна представити трьома окремими групами.

До першої належать такі англійські загадки, які повністю збігаються з українськими – за змістом і за формою, тобто за образом-денотатом або складовими компонентами (переклад повним відповідником (еквівалентом)). Такі загадки найчастіше мають спільний прототип.

До другої групи належать загадки, які збігаються за образом, але не збігаються за змістом, який лежить в їх основі, або за способом його творення (переклад англійських загадок частковим відповідником).

До третьої групи належать загадки, які не мають відповідників в українській мові ані за змістом, ані за образом і тому потребують дослівного перекладу.

Українські та англійські загадки можна класифікувати за тематикою, яка може бути як спільною для досліджуваних одиниць обох мов, так і дещо різною. Спільність тематики досліджуваних одиниць також можна визначати як мовну, або міжмовну, універсальну. Це пов'язано з походженням обох мов зі спільного архаїчного джерела – праіндоєвропейської мови, або праіндоєвропейської системи діалектів.

Особливості перекладу загадок залежать від їх функціонування в межах будь-якої тематичної групи. Цікавими є образи, через які передається сутність загадки, своєрідні шифрувальні засоби, що так чи інакше відносять загадку до відповідної тематичної групи.

Світобачення носіїв англійської мови так чи інакше відрізнялося й відрізняється від світобачення носіїв української мови. Тому очевидно, що формулювання загадок в межах однієї й тієї ж тематичної групи могло відбуватися по-різному. Наприклад, для англійців, у процесі опису спільної з українцями реалії, на передній план висувається одна ознака, а у носіїв української мови та культури – інша. Інколи характерні ознаки об'єкту, який потрібно відгадати, збігаються у світобаченні носіїв обох мов. Також в обох мовах є такі синкретичні загадки, які можна віднести одночасно до двох вищезазначених груп. Зіставний аналіз тематичних груп українських та англійських загадок неможливий без зіставлення когнітивних особливостей цих досліджуваних одиниць.

РОЗДІЛ III. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАГАДОК УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

3.1. Когнітивні риси перекладу загадок (зіставний аспект)

Когнітивна лінгвістика зосереджує увагу на вербалізованій інформації, іншими словами, на концептуальному просторі мислення людей, з чим корелюють мовні та мовленнєві одиниці. Предметом дослідження саме цієї галузі є наявні в системі «ословлених» знань концептуальні структури та когнітивні дії, а також способи їхнього втілення у мовних одиницях. З-поміж завдань когнітивної лінгвістики виділяють виявлення способів отримання, обробки, зберігання та використання вербалізованої інформації. Матеріалом дослідження науки є співвіднесеність семантики й форми мовних та мовленнєвих одиниць, особливості відбиття результатів когнітивних процесів. Ці одиниці є матеріальним – мовленнєвим чи текстовим – втіленням концептів, що складають концептуальну систему, або концептуальну картину світу, що є сегментом зберігання знань та досвіду діяльності людей – носіїв тієї чи тієї мови. Отже, концепти, виступаючи одиницями культурно-мовної інформації певного народу, відображають світ національного світосприймання явищ, об'єктів, предметів і понять засобами певної мови. Концептуальна складова загадок досить наочно відбиває особливості мовної й концептуальної картини світу певних носіїв.

У загадках, що постають «малими формами» тексту, зберігаються традиції минулого, представлена система мислення, зреалізована парадигма культурних цінностей англomовних та україномовних носіїв відповідної мови та культури. З іншого боку, їхнє функціонування в різних системах визначено мовною картиною світу народу – носія тієї чи тієї мови, в нашому випадку української й англійської. Вони постають двоплановими одиницями синтактики, семантики та прагматики, зреалізовуючи, наприклад,

прагматику питальності вербальними та графічними засобами. Загалом текст як елемент культури є надважливим складником конвенційних канонів і традицій; його поява залежить від когнітивних особливостей людей, що розмовляють певною мовою.

Академік Ю. О. Шепель зауважує на тому, що «Загадки належать до вторинної дериваційної когнітивної зони. Вони виникають завдяки досвіду порівняння, аналізу та абстрагування. ... Специфіку загадок становить точність теми, лаконічний зміст, усталеність традиції та образності» [37, с. 99–102]. А також констатує: «Саме загадки відтворюють ті фундаментальні когнітивні процеси, які вважаються найбільш характерними для людини, а тому відбивають універсальний характер, відтворюючись протягом тисячоліть, зберігаючи тим самим свою актуальність» [там же].

В основі цілісного змісту загадок лежать не поняття, а судження. Вони мають смислову та інтонаційну завершеність, синтаксичну структурованість, а також категорії предикативності та модальності. Так чи інакше, загадки створюють у межах певних національних уявлень про світ, притаманних носіям тієї чи тієї мови. Саме тому перекладу загадок, як і перекладу фразеологізмів, перекладач має приділяти особливу увагу, занурюючись до мовних картин світу мови-джерела та мови-реципієнта.

Особливостям кожної окремої мовної картини світу присвячено цілу низку праць, серед яких – дослідження Г. О. Брутян, Г. В. Колшанського, Б. О. Серебреннікова та ін.

Розмірковуючи про те, що, опановуючи іншими мовами, людина розширює «діапазон людського існування» і запроваджуючи поняття мовної картини світу, В. фон Гумбольдт говорив саме про розуміння за допомогою мови через «мовне світобачення», або картину світу іншого народу. Породження мови, на думку вченого, є синтетичним процесом поєднання поняття зі звуком, що перетворює символ на живе втілення думки. З поняттями мовного синтезу та породження тісно пов'язане поняття форми мови, під якою В. фон Гумбольдт розуміє постійне та одноманітне начало у

творчій діяльності духу стосовно відбиття думки за допомогою звуку, взяте у всій сукупності своїх зв'язків та систематичності.

Мовна картина світу загалом є фактом національно-культурної спадщини, свідоме уявлення людини про світ, яке формується не так мовою, як повсякденним досвідом. Мовна картина світу дозволяє встановити якісь властивості предметів, а їхні відношення знаходять своє віддзеркалення у мові, тобто в цьому втілено своєрідність світобачення, національно-культурна специфіка мови, її зв'язок з матеріальним і духовним життям народу.

У витлумаченні В. фон Гумбольдта мова не є прямим відображенням світу. У ньому здійснюються акти інтерпретації світу людиною. Різні мови, на думку науковця, є різними світобаченнями. Вони постають не різними позначеннями одного й того ж самого об'єкту, а дають його різне сприйняття, різні видіння. Слово ж є відбитком не предмета самого по собі, а почуттів, образу, створеного цим предметом у душі, свідомості носія певної мови внаслідок мовотворчого процесу.

Отже, мовна картина світу, на думку В. фон Гумбольдта, виконує дві функції: номінацію основних елементів концептуальної картини світу та її експлікацію засобами мови. Мовна картина світу постає завжди інтерпретацією світу, а не дзеркальним його відбиттям. Вона має національну, історичну та соціальну детермінованість. «Мова забарвлює через систему своїх значень та їх асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори, надаючи їй і власне людську – антропоцентричну інтерпретацію» [Гумбольдт].

Тому кожна мова відбиває певний спосіб сприйняття та організації світу. У мовній картині світу втілено типове ставлення людини до світу загалом та природи, тварин, до себе як елементу світу зокрема, задаються норми поведінки людини у світі. Мовна картина світу як сукупність знань про світ відображена не тільки в лексиці, фразеології, граматиці, а й у народних прикметах.

Якщо наріжним каменем дослідження особливостей перекладу визнати концепцію мовної картини світу, треба визнати і те, що мова домінує над індивідуальною свідомістю і своєю формою «нав'язує» всім загальні контури устрою об'єктивного світу. Отже, не випадково, що в мовних картинах світу народів, які сповідують християнство, релігійне переосмислення світу знаходить своє місце на різних рівнях мови, серед яких не останнє місце займають різні стійкі вирази ідіоматичного характеру. Механізми переосмислення дуже різноманітні: від модельованих та регулярних до приватних та okazіональних. Їх перелік містить ідіоматизацію виразів та семантичне варіювання слів у метафоричному та метонімічному полях.

«Оскільки те, що називають мовною картиною світу, існує, не в мові, а в голові тих, хто говорить, то як всякий ідеальний образ дійсного світу він повинен бути зрештою об'єктивно обумовлений і практично виправданий у тій частині, в якій це стосується відображення дійсного, незаперечного світу» [Никитин, 1999, с. 38]. Образ світу може йти за формою мови лише настільки, наскільки ця форма не спотворює непорушний світ непоправно та згубно для людини.

Будь-яка національна культура базується на певній мовній картині світу, яка тісно пов'язана з національною історією. Мовна картина світу - це факт національно-культурної спадщини, свідоме уявлення людини про світ, яке формується не так мовою, як повсякденним досвідом. Мовна картина світу дозволяє встановити якісь властивості предметів, чиї відношення знаходять свій відбиток у мові, тобто у цьому втілюється своєрідність світобачення, національно-культурна специфіка мови, її зв'язок з матеріальним і духовним життям народу. Отже, мовна картина світу – основний об'єкт та предмет вивчення лінгвокультурології. Вона містить слова, форми слів та синтаксичні конструкції. Всі ці компоненти та правила їхньої композиції є різними у кожній мові, зумовлюючи варіації мовної картини світу.

Останнім часом все частіше говорять про правомірність виділення фразеологічної та прислів'яної картин світу. Тому ми пропонуємо розглядати за аналогією загадкову картину світу, тобто ту, яка пов'язана безпосередньо з творенням, функціонуванням загадок у певній мові. Як наслідок можна припустити, що у свідомості людини загадкова картина світу репрезентована у вигляді певних структур – «фреймів, які формуються для відображення ситуацій у предметно-пізнавальній діяльності людини» [Дубровська, 2002, с. 4], причому кожна структурна частина ґрунтується на істотному пласті знання.

У фразеологічній картині світу взагалі, що змінюється з часом, проявляється менталітет народу. Цей менталітет складається із стійких, глибинних рис народного менталітету.

Більшість фразеологізмів, з-поміж яких наявні і загадки, – споконвічно-національного походження, хоча є, звісно, і фразеологізми-інтернаціоналізми, фразеологізми-запозичення, які у певний час виникли у мові завдяки буквальному перекладу (калькуванню) фразеологізмів іншої мови. Більшість прислів'їв і загадок, на відміну від фразеологізмів, є більш унікальними і відрізняються як за своїм лексичним складом, так і за семантикою.

Як зазначали Джордж Лакофф та Марк Джонсон, «Концепти, які керують нашим мисленням, – не просто породження розуму. Вони впливають на нашу повсякденну діяльність, аж до найтривіальніших деталей. Наші концепти структурують наші відчуття, поведінку, наше ставлення до інших людей. Тому наша концептуальна система відіграє центральну роль у визначенні реалій повсякденного життя» [Лакофф, 2004, с. 26].

Основною одиницею загадкової картини світу є загадка (клішоване питальне або стверджувальне речення, що має пряме, пряме та переносне або тільки переносне значення). Як вже було зазначено, у свідомості людини загадкова картина світу репрезентована у вигляді певних структур – «фреймів, які формуються для відображення ситуацій у предметно-

пізнавальної діяльності людини» [Дубровська, 2002, с. 4], причому за кожним фреймом стоїть суттєвий пласт знання. Систематизація загадок за фреймами дозволяє поглянути на універсальне та культурно-національне в у реєстрі загадок тієї чи тієї мови. Національне у лінгвокультурних суспільствах – «явище природне, оскільки зумовлено специфічним ходом розвитку історії, суспільства та нації в цілому» [Дубровська, 2002, с. 5]

У загадковій картині світу, що змінюється з часом, виявляється менталітет народу. Менталітет, пов'язаний з загадками, складається зі стійких, глибинних рис народного менталітету. Сучасне прочитання загадки, зумовлене змінами в мовній та концептуальній картинах світу, може відрізнитись від вихідного.

На об'єктивно-національне можуть вказувати загадки, в образній основі яких об'єктивується екстралінгвістична інформація. Отже, загадки на зразок *What has to be broken before you can use it? – Що потрібно розбити, щоб з'їсти? (яйце); It stands on one leg with its heart in its head. What is it? – Сто жупанів, і всі без застібок (капуца). Rabbits like to eat me / When I grow in a field. / This orange vegetable / Tastes best when it is peeled – Сидить дівуця у темниці, а коса на вулиці (морква)* ілюструють, як ідентична об'єктивна реальність по-різному інтерпретується двома різними мовами. Об'єктивно-національне знаходить відбиття у різному означенні та експлікації того чи того відрізка дійсності засобами двох типологічно різних мов: аналітичної та синтетичної.

Подібність та відмінність в англійській та українській концептуалізації світу виявляються в тому, 1) яке знання про світ підлягає загадковій концептуалізації, 2) як це знання сприймається і відбивається у загадковому знакові.

У мовній картині світу відбиваються особливості ставлення людини до світу, задаються норми поведінки людини у світі. Мовна картина світу, що змінюється з часом, підлягає впливу мовних картин світу інших культур та як

сукупність знання світ зафіксована у лексиці, фразеології, граматиці, а й у народній творчості.

Кожна мовна картина світу, на думку А. Вежицької, має свої особливості у системі перейменувань, що використовується, насамперед – у метафорі, що рідко перекладається без істотних семантичних втрат.

Академік Ю. О. Шепель підкреслює, що «Переклад загадок вимагає від перекладача усвідомлення усієї повноти змісту твору в контексті національної культури» [Шепель Ю. О. Віддзеркалення структурно-семантичної композиції англійських загадок у перекладі українською мовою. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2018. № 35, том 2. С. 99–102].

Соціально-культурний вплив на стратегію перекладача нерідко відбивається і на повноті відтворення у перекладі змісту та прагматичної спрямованості прислів'їв та загадок оригіналу, змушуючи перекладача, за словами В.М. Комісарова, «скорочувати чи повністю опускати все, що у приймаючої культурі вважається неприпустимим з ідеологічних, моральних чи естетичних міркувань». На нашу думку, все залежить від того, наскільки близькими є культури та світобачення носіїв англійської та української мов. З огляду на це ми виділяємо два типи перекладу загадок.

Перший тип пов'язаний з пошуком еквівалентів у мові, якою перекладаємо. Еквівалентний переклад загадок можливий за наявності індивідуальних рис у загадковій картині світу носіїв обох мов. Наприклад:

This is a root vegetable
That can be red, white or green
It can make you cry a lot
Even though it is not mean (Onions);
Сидить дід
У сто шуб вдягнутий.
Хто його роздягає,
Той сльози проливає (Цибуля).

Як бачимо, одна і та ж сама реалія, чи об'єкт дійсності, по-різному інтерпретовано в англомовній та українськомовній загадках. У першій пріоритетними виступає колоративна характеристика в межах загальнонаціональної характеристики за ознаками. У другій – характеристика дії, пов'язана з метафоричністю слов'янської мовної картини світу. Але є й такі метафори, точніше, епітети на основі метафор, які демонструють характерні ознаки об'єкта реальної дійсності, про який ідеться у тій чи тій загадці.

Те ж спостерігаємо у таких загадках:

I am one color outside.

I am another color inside.

I grow in the summer.

I am sweet.

You cannot eat my outside.

My skin has stripes (A watermelon);

Повна хата людей,

А не знайдуть дверей.

Дід увійшов –

Двері знайшов (Кавун)

Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-kavun-na-ukrayinskiy-movi>

Круглий, як куля,

Зелений, як трава,

Червоний, як кров,

Солодкий, як мед (Кавун).

Джерело: <https://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-kavun-na-ukrayinskiy-movi>

Другий тип пов'язаний з дослівним перекладом, коли неможливо знайти образний, метафоричний еквівалент загадки у мові-реципієнті. Або загадки стосуються новітніх реалій, універсальних для обох мов. Наприклад:

I'm often made of wood.

I have four legs.

You eat on me.

You put a cloth on me (A table);

Я зроблений з дерева.

У мене чотири ноги.

Ви їсте на мені.

Ви застилаєте мене скатертиною (Стіл).

I need electricity.

I have a screen.

I can send email.

You can play games on me (A computer);

Мені потрібна електрика.

У мене є екран.

Я можу надіслати електронну пошту.

Ви можете грати в ігри на мені (Комп'ютер).

I'm usually round.

I have two hands.

I hang on the wall.

I can tell you the time (A clock);

Я зазвичай округлий.

У мене дві руки.

Мене вішають на стіну.

Я можу повідомити вам час (Настінний годинник).

Утім, перекладацькі норми загадок багато в чому ще не вирішені і значною мірою залежать від жанру та структури тексту, призначеного для перекладу. При цьому проблема адекватності перекладу полягає не в поетапному підборі еквівалента для кожної одиниці перекладу, а у передачі змісту того чи того відрізка тексту, виходячи з наявних у мові перекладу граматичних, синтаксичних та лексико-семантичних традицій побудови

подібних за прагматикою текстів загадок мови перекладу, з урахуванням різних контекстів.

Для перекладачів загадок на фазі обов'язкового у разі дотримання прагматичної норми перекладу сприйняття тексту оригіналу важливим є не тільки розуміння цих загадок, але й бачення пов'язаних з ними ситуацій, яке допомагає інакше (іншими лексичними та синтаксичними засобами) домогтися найбільш адекватного відбиття прагматичної спрямованості мовленнєвого акта, що зобов'язує перекладача до повної чи часткової відмови від дотримання норми перекладу, зміни синтаксичної структури та лексичного складу прислів'їв та загадок як автономної одиниці перекладу.

3.2. Структурно-семантична властивість загадок та її вплив на переклад (зіставний аспект)

Наявні випадки як відмінності, так і збігу англійських та українських загадок за своєю граматичною структурою. В цьому підрозділі розглянемо загадки з позиції граматичних, семантичних і подекуди прагматичних категорій, що в них зреалізовано. Потрібно зауважити, що доволі невелика кількість англійських та українських загадок мають прохибівну іллокутивну спрямованість, знаходячи втілення у використанні наказового способу та безособових конструкцій, які вказують на те, як потрібно або, навпаки, не потрібно в межах конкретної культури виконувати ті чи інші дії. Наприклад:

If you feel one of these

Find a safe place is a must

As the ground moving is caused

By vibrations in the Earth's crust (An earthquake);

Коли хочеш ти читати,

То повинен мене знати,

А коли мене не знаєш,

To нічого не вчитаєш (Абетка).

У протилежність зазначеному, багато англійських загадок спираються на конструкцію «буття», наприклад, *there is/are, it is/ they are*, що відповідає в українській мові описовим конструкціям, які базуються на означальній семантиці:

There is an animal that has a beautiful yellow skin with black stripes on it. It is a very fierce wild animal. It lives in hot countries (A tiger);

These are giant balls of gas

Many light years away

Most are only seen at night

Although one's seen in the day (Stars);

This is brown and fuzzy on the outside

And has a weight of two or three pounds

Its inside is white and has some water (A coconut);

Зоря-зірниця, красна дівиця,

по небу гуляла, плакала – ридала,

Місяць бачив – не підняв,

сонце встало – і забрало (Роса);

Аж тридцять три зорі

Вам світять не вгорі –

На білім-білім полі

Збирали їх поволі,

Ці тридцять три зорі

У вашім Букварі (Алфавіт).

Утім, англомовні загадки, окрім вищезазначених особливостей в структурі речень, мають структуру описових стверджувальних конструкцій з порівняннями або без них, з метафорами або без них тощо. Наприклад:

It has wings, but it cannot fly.

Without legs, it moves swiftly.

Do you know why? (A fish);

It looks like a big cat. It lives in Africa. It can run very fast.

And it has a very long tail (A lion);

My paws are big and strong,

My tail is very long,

My mane is fine and thick,

And I am very big (A lion);

Ходять у загоні

У смугастих майках коні (Зебри).

В лісі молодиця гуляє

На всі боки поглядає.

На ній шубка дорога

Вся горить, мов золота.

Хвіст пухнастий і м'який.

Що за звір такий? (Лисиця).

Істотна низка загадок в англійській мові має структуру речень, що пов'язані з прийомом уособлення. Тобто це речення, підмет яких є особовим займенником у формі обох чисел. В українській мові кількість таких структур на позначення загадок значно менша; як зазначили раніше, переважають описові конструкції без займенників. Наприклад:

I have four legs and a flat tail.

My face looks like a duck's face.

I live in the water.

I am brown and furry.

I am a... (A platypus);

I have a little tail.

My nose is called a snout.

I live on a farm.

I can say, "Oink-oink"

I am a... (A pig);

I'm very, very big.

I like to eat peanuts and hay.
I have four legs and two big ears.
My long nose is called a trunk.
I am an... (An elephant);
На сонечко я схожий і сонце я люблю.
До нього повертаю голівоньку свою (Соняшник).
Ніг не маю, а ходжу,
Рота не маю, а скажу,
Коли обідати, коли спати,
Коли роботу починати (Годинник);
Я маленький і кругленький,
На одежі я завжди,
Мене в петлю продівають
Сто разів туди – сюди (Гудзик);
В синім небі путь моя,
швидше всіх літаю я.
Маю крила, хоч не птах.
Люди звать мене... (Літак).

Для англійських та українських загадок універсальною є структурна модель негативного речення з часткою *not / не* та протиставленням зі сполучником *but / а,та* тощо. Наприклад:

He is not a tailor, but carries needles with him (A hedgehog);
This thing has a back and legs
But doesn't have any hair
It's something on which you sit
Which means that it is a... (A chair);
Не птах, а літає (Кажан);
Не кравець, а з голками (Їжак);
Хоч не літак, а крилатий,
Без крил не може працювати (Вітряк);

*І червона, й соковита,
Та гірка вона все літо.
Припече мороз – вона
Стала добра й смачна (Калина).*

В англійській, на відміну від української, маємо приклади контамінаційних структур на зразок уособлення й протиставлення. Через те, що найчастіше українськомовний матеріал не дає відповідних структурних еквівалентів, переклад таких загадок здійснюється послівно з урахуванням граматичних можливостей української мови. Інший шлях перекладу – пошук еквівалентів, близьких за семантикою та, відповідно, лексичним складом, але відмінних за структурою. Наприклад:

*I'm yellow but I'm not a banana
I can be over ten feet tall but I'm not a giraffe
I have seeds but I'm not a lemon
I can provide oil but I'm not canola
I'm a plant but I'm not a rose (A sunflower) –*

1) *Я жовтий, але я не банан.
Я можу бути більше десяти футів на зріст, але я не жираф.
У мене є насіння, але я не лимон.*

*Я можу надати олію, але я не рапс.
Я квітка, але я не троянда (соняшник);*

2) *Квітка ця на сонце схожа,
На олію вона гожа,
Жовті пелюсточки має,
Їх до сонця повертає (соняшник).*

*I'm usually round but I'm not a pizza base
I tell people something but I don't have a mouth
I have numbers on me but I'm not a phone
I have hands but I don't have any fingers
I have a face but I don't have any eyes (A clock).*

*Знає він все – коли вам спати
 А коли настав час вставати.
 Це тільки до слова – так,
 Він поспішає постійно, тік-так, тік-так.
 Стрілки на ньому пересуваються
 А сам ніколи не втомлюємося (Годинник).*

Доволі розповсюдженою в обох мовах є структура питального речення, інколи у поєднанні з описом, наприклад:

*Who has the longest neck? (A giraffe);
 Who is born with whiskers? (A kitten);
 It is brown. It has got four legs. It sleeps in winter.
 What is it? (A bear);
 I have a bushy tail. Sometimes I am grey and sometimes I am red. I like nuts.
 What am I? (A squirrel);
 Квітка пишина, квітка гожа,
 На троянду трішки схожа.
 На куцах вона зростає.
 Хто із вас цю квітку знає? (Шипшина);
 Хоч я і страшнуватий,
 Ось палиця в руці,
 Та як мені прогнати
 Від проса горобців? (Опудало);
 Хто завжди правду каже?
 Який є, таким покаже,
 І без слів про все рас скаже.
 На нього дивишся, а себе бачиш (Дзеркало).*

Отже, загадкова картина світу представлена реченнями різної синтаксичної структури, тобто загадки втілені у простих, складних безсполучникових, складносурядних та складнопідрядних реченнях. В

останніх досить часто зустрічаються, наприклад, додаткові речення умови та часу.

Граматичні (структурно-граматичні) міжмовні розбіжності загадок можуть бути не лише частковими, а й повними. В основі граматичних розбіжностей загадок найчастіше лежать особливості вживання граматичних форм та конструкцій, властивих українській та англійській мовам. Однією з найпоширеніших причин структурних розбіжностей є відмінність у способах передачі синтаксичних відношень і неоднакова продуктивність, отже, і роль різних засобів синтаксичного зв'язку.

Багато загадок мають позитивну оцінку ситуації, об'єкта, предмета. Велика кількість загадок в обох мовах втілює компаративне значення: *I am a purple flower that you might smell in the shower* (A lavender); *It looks like a big cat. It has got stripes and a long tail. It lives in India. And it can run very fast* (A tiger); *Не ставок і не ріка, Мох росте і осока. Там земля – неначе тісто, Що воно за дивне місце?* (Болото); *Кружляють в повітрі маленькі пушинки, Легенькі та білі, неначе сніжинки; Дивуються дуже дорослі і діти: Де ж міг раптом взятися сніг серед літа?* (Тополинний пух). У значно більшій кількості загадок підмет зустрічається з різними означеннями: *I'm little. I'm grey. My nose is short. My tail is long. I'm ...* (A mouse); *I am big and I am strong And my trunk is very long* (An elephant); *The strangest creature you'll ever find: Two eyes in front and many many more behind* (A ladybird); *Уночі понад водою Білий дим пливе рікою. Тільки сонечко засяє – Білий дим кудись тікає* (Туман); *Дерев'яні хлопці Лежать у коробці. Коли з нами граються, То вогнем займаються* (Сірники).

Отже, переклад загадок певною мовою має здійснюватися за комплексного структурно-семантичного підходу до цього процесу з урахуванням усіх структурних та лексичних особливостей обох мов.

3.3. Особливості перекладу загадок

Переклад загадок пов'язаний з необхідністю передати в першу чергу імпліцитне їх значення, при цьому часто доводиться жертвувати внутрішньою формою. Адже адекватним перекладом загадки на одній мові може бути лише загадка на іншій мові, що має своє національне коріння, свою когнітивну парадигму переосмислення.

Граматичні (структурно-граматичні) розбіжності загадок можуть бути не тільки частковими, а й у повному обсязі. В основі граматичних розбіжностей загадок найчастіше лежать особливості вживання граматичних форм і конструкцій, властивих певним мовам.

Однією з найбільш поширених причин структурних розбіжностей є відмінність в прийомах, способах передачі синтаксичних відношень і неоднакова продуктивність, а отже і роль різних засобів синтаксичного зв'язку в синтетичних і аналітичних мовах. Наприклад, в англійській – аналітичній – мові іменна прийменникова конструкція (іменник + прийменник of + іменник) має широке поширення.

У процесі перекладу часто наявні заміна частин мови, логічна, синтаксична трансформація, додавання і опущення слів. Поширеним явищем часткових структурних розбіжностей є наявність в складі загадок англійської мови характерних для неї присвійних займенників, що наближаються за значенням до артикля, за відсутності таких в українській мові.

Морфологічні особливості викликають менш значні структурні розбіжності, такі як, наприклад, наявність або відсутність у складі компонентів загадок артикля, що належить англійській мові.

При перекладі загадок в більшості випадків втрачається їх національно-культурна своєрідність, зумовлена національно-культурними стереотипами у ставленні до певних явищ навколишнього життя.

Оскільки у процесі перекладу загадок, що мають національну специфіку, доводиться йти на жертви (серйозно міняти їхню синтаксичну

структуру і лексичний склад), будь-який аналог, що виявляється в іншій мові і має свою культурну специфіку, є лише приблизним, не цілком адекватним відповідником.

У процесі нашого дослідження було виявлено декілька можливих способів перекладу загадок:

1) переклад повним відповідником (еквівалентом), коли в мові перекладу є загадка, яка рівнозначна за змістом, функцією та стилістичними характеристиками загадці в мові оригіналу. Метафора, що наявна в ній, повинна спиратися на ідентичні образи. Повні еквіваленти часто зустрічаються у так званих інтернаціональних загадках, які мають спільне історичне підґрунтя, тобто, наприклад, міфологічні або біблійні джерела: *What is in the middle of Paris? (The letter «R»)* – *Що знаходиться в центрі Парижу? (Літера «Р»)*;

2) переклад частковим відповідником, коли загадка мови перекладу еквівалентна загадці мови оригіналу за образним значенням, але відрізняється від нього за змістом та стилістичним забарвленням:

*I am a purple flower
that you might smell in the shower (A lavender),*

*Вона жовта, вона біла –
Посивіла голова.
Дмухнув вітер – все злетіло,
Залишилася трава (Кульбаба);*

3) загадки, що не мають ані повних, ані часткових відповідників, у більшості випадків перекладаються дослівно. Здебільшого це стосується неметафоричних загадок-запитань:

*I live in Africa.
I am yellow and brown.
I eat leaves.
I have a long neck.*

Я живу в Африці.

Я жовто-коричневий.

Я їм листя.

У мене довга шия;

4) так званим “псевдодослівним” відповідником, коли перекладач вважає за потрібне вжити загадку мови оригіналу, або за відсутності в мові перекладу повного або часткового еквіваленту. В цьому випадку перекладач “винаходить” загадку та відтворює без модифікацій або з незначними змінами образний зміст загадки оригіналу, таким чином зберігаючи й зміст: *I do not have wings, but I can fly. I don't have eyes, but I can cry! What am I? (A cloud) – У мене немає крил, але я вмію літати. У мене немає очей, але я можу плакати! Що я? (Хмара);*

5) контекстуальна заміна, завдяки якій загадка відтворюється відповідно до мовленнєвих норм традицій мови перекладу. Але ті загадки, які містять метафоричний елемент, не можна перекладати дослівно: *There was a green house. Inside the green house there was a white house. Inside the white house, there was a red house. Inside the red house there were lots of babies. What is it? (A watermelon) – Ось зелений дім. Всередині нього – білий дім. Всередині білого дому – червоний дім. Всередині червоного дому багато діточок. Що це? (Кавун);*

6) описовий переклад (більш притаманний українським загадкам), за якого слово або словосполучення загадки вихідної мови замінюється в мові перекладу словосполученням (або більшим за кількістю компонентів словосполученням), яке адекватно передає зміст цього слова або словосполучення:

I am black, yellow, red, and green

The King cannot reach me and neither can the Queen.

I show my colours after the rain

And only when the sun comes out again (A rainbow).

*Я фіолетова, жовта, червона і зелена
 Мене не можуть дістати ні король, ні королева.
 Я відкриваю свої кольори після дощу
 І тільки тоді, коли вийде сонце (Веселка).*

У багатьох випадках вони мають явно виражене національне забарвлення, що призводить до того, що загадки часто не мають абсолютних відповідників в іншій мові. Складність перекладу загадок полягає у тому, що перекладач повинен уміти їх розпізнати й знайти адекватний відповідник у тій чи тій мові, якою здійснюється переклад.

Отже, умовно можна розділити переклад загадок на три групи.

До першої належать такі англійські загадки, які повністю збігаються з українськими – за змістом і за формою, тобто за образом-денотатом або складовими компонентами (переклад повним відповідником (еквівалентом): *Мовчить, а розуму навчить (Книга) – What teaches without talking? (A book); How much water can you put into an empty 2 quart jar? (None, it would not be empty) – У який горщик неможливо води налити? (У повний); What is without hands and without head or body, but can open a door? (A Wind) – Без рук, без ніг – хату відчиняє (Вітер).* Такі загадки найчастіше мають спільний прототип.

До другої групи належать загадки, які збігаються за образом, але не збігаються за змістом, який лежить в їх основі, або за способом його творення (переклад англійських загадок частковим відповідником), наприклад: *Дивлюсь не надивлюсь, а все смерті боюсь (Дзеркало) – Look at my face and you see somebody look at my back and you see nobody (A mirror); Я маленький і кругленький, На одежа я завжди, Мене в петлю всилають Сто разв туди-сюди (Гудзик) – Fat round like an apple Flat as a chip I have eyes But I can't see one bit (A button); Без вікон, без дверей, повна хата людей (Кавун) – There was a green house. Inside the green house there was a white house. Inside the white house there was a red house. Inside the red house there were lots of babies. What is it? (A watermelon).*

У процесі перекладу таких загадок рекомендується користуватися саме такими відповідниками, які вже закріплені в мові, оскільки перекладач повинен дотримуватися принципу перекладу за аналогією, якщо це можливо.

До третьої групи належать загадки, які не мають відповідників в українській мові ані за змістом, ані за образом і тому потребують дослівного перекладу. Отже, вони перекладаються або дослівно (при цьому можуть використовуватися різні види трансформацій), або за допомогою іншої метафори, створеної самим перекладачем, наприклад: *What a difference between a hill and a pill?* – Чим пагорб відрізняється від пігулки? Відгадка: (a hill is hard to get up, a pill is hard to get down Аж дихання перехоплює, та одне гірке, а інше круте); *Where did King Arthur learn to joust?* (In Knight school) – Де король Артур навчився битися у турнірах? (У лицарській школі); *Think fast: There's an electric train traveling south. The wind is from the north-west. In which direction would the smoke from the train be blowing?* (An electric train has no smoke!) – Думай швидко: Електропоїзд їде на Південь. Вітер північно-західний. У якому напрямку дме дим з поїзду? (Електропоїзд не має диму).

Стилістична рівноцінність текстів оригіналу і перекладу загадок створюється внаслідок збігу безлічі окремих висловлювань, стилістично еквівалентних один одному. В цьому випадку адекватність перекладу прислів'їв і загадок не вичерпується точною передачею її повчального змісту, виникає необхідність передачі внутрішньої форми і національної специфіки. Виникає питання відтворення і передачі всієї парадигми смислів і інтерпретацій, передачі стилістичних категорій експресивності, оцінковості і емотивності, присутніх у загадці оригіналу.

Отже, наявна ціла низка способів перекладу. Однак реальний процес перекладу не зводиться до пошуку еквівалентних мовних відповідників, а є складним процесом, в якому крім власної майстерності перекладача грають роль також замовник перекладу і низка культурних знань читача, на які спирається перекладач, і характер взаємовідносин культур, які контактують.

Висновки до розділу III

В основі цілісного змісту загадок лежать не поняття, а судження. Вони мають смислову та інтонаційну завершеність, синтаксичну структурованість, а також категорії предикативності та модальності. Так чи інакше, загадки створюють у межах певних національних уявлень про світ, притаманних носіям тієї чи тієї мови. Саме тому перекладу загадок, як і перекладу фразеологізмів, перекладач має приділяти особливу увагу, занурюючись до мовних картин світу мови-джерела та мови-реципієнта.

Більшість фразеологізмів, з-поміж яких наявні і загадки, – споконвічно-національного походження, хоча є, звісно, і фразеологізми-інтернаціоналізми, фразеологізми-запозичення, які у певний час виникли у мові завдяки буквальному перекладу (калькуванню) фразеологізмів іншої мови. Більшість прислів'їв і загадок, на відміну від фразеологізмів, є більш унікальними і відрізняються як за своїм лексичним складом, так і за семантикою.

Основною одиницею загадкової картини світу є загадка (клішоване питальне або стверджувальне речення, що має пряме, пряме та переносне або тільки переносне значення).

У загадковій картині світу, що змінюється з часом, виявляється менталітет народу. Менталітет, пов'язаний з загадками, складається зі стійких, глибинних рис народного менталітету. Сучасне прочитання загадки, зумовлене змінами в мовній та концептуальній картинах світу, може відрізнитись від вихідного.

Подібність та відмінність в англійській та українській концептуалізації світу виявляються в тому, 1) яке знання про світ підлягає загадковій концептуалізації, 2) як це знання сприймається і відбивається у загадковому знакові. У мовній картині світу відбиваються особливості ставлення людини до світу, задаються норми поведінки людини у світі. Мовна картина світу, що змінюється з часом, підлягає впливу мовних картин світу інших культур та як

сукупність знання світ зафіксована у лексиці, фразеології, граматиці, а й у народній творчості.

На нашу думку, адекватний переклад залежить від того, наскільки близькими є культури та світобачення носіїв англійської та української мов. З огляду на це ми виділяємо два типи перекладу загадок. Перший тип пов'язаний з пошуком еквівалентів у мові, якою перекладаємо. Еквівалентний переклад загадок можливий за наявності індивідуальних рис у загадковій картині світу носіїв обох мов. Другий тип пов'язаний з дослівним перекладом, коли неможливо знайти образний, метафоричний еквівалент загадки у мові-реципієнті. Або загадки стосуються новітніх реалій, універсальних для обох мов. У структурно-семантичному плані також наявні як відмінні, так і спільні риси загадок. Тому їх переклад певною мовою має здійснюватися за комплексного структурно-семантичного підходу до цього процесу з урахуванням усіх структурних та лексичних особливостей обох мов. Утім, реальний процес перекладу не зводиться до пошуку еквівалентних мовних відповідників, а є складним процесом, в якому крім власної майстерності перекладача грають роль також замовник перекладу і низка культурних знань читача, на які спирається перекладач, і характер взаємовідносин культур, які контактують.

ВИСНОВКИ

Об'єктом дослідження постали англійські та українські загадки. Отже, загадки є найяскравішими, найбільш характерними зразками народної творчості, які засвідчують різноманітність тематичних парадигм, багатство форм поетичного вислову та фразеологічне розмаїття. Загадки позначені давністю походження, належністю до художнього жанру, специфікою поверхневої та глибинної структур. Предметом дослідження є фрагменти картини світу, що виділяються в загадках і дають інформацію про світосприйняття носіїв тієї чи тієї мови.

1. В роботі проаналізовано українські й англійські загадки, дібрані шляхом суцільної вибірки зі збірок загадок, а також мережі Інтернет. Кількість досліджуваних загадок становить близько 100 одиниць.

2. Розглянуто різні види класифікацій загадок. Типологія загадок зумовлена певними критеріями, що висуваються до їхнього визначення: з точки зору загальної теми; з позицій розуміння художніх прийомів і засобів творення образності; з позицій внутрішньої структури; з позицій текстової будови; з точки зору наявності або відсутності рими.

3. Узагальнено функційні особливості загадок, що є важливим чинником їх дослідження. Спостереження показали, що, будучи однією з найстаріших форм фольклору, загадка протягом усього часу свого існування функційно оновлювалася, тобто, залишаючи свої первинні функції, вона набувала нових, більш актуальних для того чи того періоду часу. Функційне навантаження загадок демонструє особливості їх існування в тій чи тій мовній картині світу, а також зумовлює певні підходи до перекладу паремій досліджуваного зразка.

4. Класифіковано загадки відповідно до тематичних груп. Виокремлено найбільш чисельні тематичні групи загадок в англійській та українській мовах. Серед досліджуваних нами українськомовних загадок найбільша тематична група, так само як і в англійській мові, репрезентована загадками

про птахів і тварин. Чисельною є в українській мові також тематична група «Рослини». На відміну від англійських загадок, велика кількість українських загадок про рослини присвячено квітам і лікарських травам. Це зумовлено фактом значної ролі народної медицини в українській культурі. І для англійського народу, і для українського явища природи теж мають велике значення, тому їх відбито в загадках. Крім загадок про природу в українській культурі часто зустрічаються загадки про житло. Меншою кількістю прикладів представлені в українській мові такі тематичні групи загадок, як «Час», «Релігія» і «Людина». Остання зі згаданих груп складається з загадок про різні частини тіла людини.

5. Визначено структурні особливості англійських та українських загадок шляхом зіставлення. Загадки мають чітку структуру: вони складаються з двох частин, це загадки (питання) і відгадки (відповіді), які між собою пов'язані. Кожна окрема загадка містить три складника: 1) склад – на що схоже; треба розповісти, чим постає або на що схоже явище або предмет; 2) дії – хто виконує ті ж самі дії; 3) ознаки предметів – потрібно описати ознаки предмета або явища так, щоби можна було його уявити. За формою загадки є комунікативними одиницями, які за своїм значенням актуалізують сему питання. За прагматикою вони постають креативним пошуком імплікованої теми. Поверхнева та глибинна структури загадок інтегрують та категоризують певний концепт. Фокус загадки детерміновано інтенціями адресанта, його зацікавленістю у денотаті пошуку. Адресат не є автором питання, але він комплементує діалог, входить до словесної гри, веде її за правилами, використовуючи при цьому соціальний та індивідуальний досвіди.

6. Досліджено зібрані приклади на наявність еквівалентів загадок в англійській та українській мовах.

7. Визначено основні реалії, представлені в загадках. Об'єктом більшості українських загадок стають предмети і явища, добре знайомі носієві української мови, що є важливою частиною його повсякденного

життя. Це є однією з особливостей української картини світу. Така риса також є характерною і для англійського народу. Серед загадок англійською мовою найбільш широко представлені такі тематичні групи, як «Тварини» і «Птахи». Меншою кількістю прикладів представлена тематична група «Рослини». Тематична група «Явища природи» також досить популярна в англійській мові. Найбільш популярні тематичні групи загадок в англійській мові так чи інакше пов'язані з природою. В англійських загадках зустрічаються звичні, побутові поняття, а також поняття, які не відносяться до споконвічно англійських, але добре вивчені народом за роки подорожей, а також торгівлі та спілкування з мешканцями інших країн.

8. З'ясовано особливості перекладу загадок. Особливості перекладу загадок становлять трикомпонентну класифікацію. До першої групи загадок в її межах відносимо такі англійські загадки, які повністю збігаються з українськими, – за змістом і за формою, тобто за образом-денотатом або складовими компонентами (переклад повним відповідником (еквівалентом)). Такі загадки найчастіше мають спільний прототип. До другої – загадки, які збігаються за образом, але не збігаються за змістом, який лежить в їх основі, або за способом його творення (переклад англійських загадок частковим відповідником). Третю групу складають загадки, які не мають відповідників в українській мові ані за змістом, ані за образом і тому потребують дослівного перекладу. Тому їх перекладають або дослівно (при цьому можуть використовуватися різні види трансформацій), або за допомогою іншої метафори, створеної самим перекладачем.

Наявні декілька способів перекладу. Утім, реальний процес перекладу не зводиться до пошуку еквівалентних мовних відповідників, а є складним процесом, в якому крім власної майстерності перекладача грають роль також замовник перекладу і низка культурних знань читача, на які спирається перекладач, і характер взаємовідносин культур, які контактують.

Труднощі або неможливість застосування засобів, здатних в рівній мірі відображати і семантичні, і стилістичні риси загадок, змушує деяких

теоретиків віддавати перевагу якомусь одному з цих аспектів. У процесі перекладу загадок це питання значно ускладнюється через неоднозначності позначення і осмислення деякого формального змісту, яке тісно пов'язане з конотацією.

Передати внутрішню форму загадок (їх лексемний склад, синтаксичну структуру, прагматику висловлювання в його прямому значенні), як і інших фразеологізмів вдається досить рідко.

Далеко не завжди вдається підібрати близьку як за синтаксичною структурою і семантикою загадку. У цих випадках перекладач приймає рішення відтворити повчальний зміст в першу чергу з урахуванням інших чинників, пов'язаних з синтаксисом, прагматикою, використанням тих чи інших фреймів.

У процесі перекладу необхідно брати до уваги та експресивний, оцінний, і емотивний характер їх семантики, а також можливу втрату ними первісної експресії внаслідок частого вживання.

Перспективним у нашому дослідженні ми бачимо когнітивний напрям, який передбачає визначення місця загадок у мовній картині світу (англомовній та українськомовній відповідно), встановлення зв'язку загадок з лінгвокультурними традиціями народу – носія тієї чи тієї мови, виокремлення прагматики їх появи й функціонування у лінгвальному середовищі. Все це постане проблематикою наших подальших розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англomовні загадки Матінки Гусині, з українським перекладом Віктора Марача [Електронне джерело]. Режим доступу: <https://mala.storinka.org/загадки-англійською-мовою-переклад-віктор-марач.html>
2. Загадки англійською мовою для дітей. З перекладом! [Електронне джерело]. Режим доступу: <https://learn-english.net.ua/poradu/zagadki-anglijskoyu-movoyu-dlya-ditej-z-perekladom/>
3. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник. Київ, 2008. 543 с.
4. Українські загадки: кращі з кращих [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vsviti.com.ua/interesting/society/57805>
5. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Москва, 1957. 236 с.
6. Аникин В. П. Об исторической приуроченности пословиц, поговорок, загадок. *Советская этнография*. Москва, 1960. - №4 С. 43-54
7. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Москва, 1974. 472 с.
8. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц. Казань, 1989. 128 с.
9. Буслаев Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Санкт-Петербург, 1861. 706 с.
10. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Москва, 2001. 288 с.
11. Волоцкая З. М., Головачева А. В. Языковая картина мира и картина мира в текстах загадок. *Малые формы фольклора*. Сб. статей. М., 1995, С. 218-244
12. Говоркова О. Н. Народная загадка: история собирания и изучения: авто-реф. дис. к. филол. н. [Електронне джерело]. Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/v/104944/a/#?page=1>

13. Гуревич Е. А., Матюшина И. Г. Поэзия скальдов [Электронное джерело]. Режим доступа: http://www.ulfdalir.narod.ru/literature/Matushina_Poetryofskalds.htm
14. Гурьянов И. О., Арсентьева Е. Ф. Способы перевода фразеологических единиц книжного стиля русского, английского и немецкого языков. *Филология и культура. Philology and Culture*. Казань, 2014. - № 1. - С. 31-34
15. Джунусов М. С. О мере своеобразия национальных культур. *Социологические исследования*. Москва, 2002. - № 5. - С. 125-127
16. Зуева Т.В., Кирдан Б.П. Русский фольклор [Электронное джерело]. Режим доступа: <http://pushkin-sdelaet.ru/material/getFile/75>
17. Иванов В.В. Структура индоевропейских загадок-кеннингов и их роль в мифопоэтической традиции. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Загадка как текст 1*. Москва, 1994. С. 118-142.
18. Ирмшер Й., Йоне Р. Словарь античности. Пер. с нем. Москва, 1989. 704 с.
19. Квятковский А. П. От автора. *Поэтический словарь*. Москва, 1966, С. 3-5
20. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва, 2003. 349 с.
21. Кривенко А.Б. К вопросу об энигматическом варианте афористического текста. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Загадка как текст 2*. Москва, 1999 С. 128-147.
22. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — 2-е изд., перераб. Москва, 1996. 381 с.
23. Левин Ю. И. Семантическая структура загадки. *Паремнологический сборник*. Сб. Статей. Москва, 1978, С. 283-314
24. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва, 2001. 183 с.
25. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2004. 266 с.

26. Митрофанова В. В. Мудрено – занятно! Пословицы, поговорки, загадки. Москва, 1986. 335 с.
27. Митрофанова В. В. Русские народные загадки. Ленинград, 1978. 181 с.
28. Морохин В. Н. Малые жанры русского фольклора: пословицы, поговорки, загадки. Москва, 1979. 150 с.
29. Рыбникова М. А. Загадки. Москва-Ленинград, 1932. 488 с.
30. Садовников Д. Н. Предисловие Д. Садовникова к изданию 1876 года. *Загадки русского народа*. Москва, 1959, С. 4-9
31. Сендерович С. Я. Морфология [Электронне джерело]. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1409190/>
32. Сперанский М. Н. Русская устная словесность. Ч. I. Введение в историю русской словесности. *Устная поэзия повествовательного характера*. Москва, 1917. С. 455
33. Тарасов Е. Ф. Язык как средство трансляции культуры. *Фразеология в контексте культуры*. Сб. статей. Москва, 1999, С. 50-61
34. Телия В. Н. Первоочерёдные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. *Фразеология в контексте культуры*. Сб. статей. Москва, 1999, С. 13-24
35. Тейлор Е. Первобытная культура. Москва, 1939. 570 с.
36. Топоров В.Н. Второе происхождение - загадка в ритуале (ведийская космологическая загадка типа brahmodya: структура, функция, происхождение. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Загадка как текст 2*. Москва, 1999 С. 8-53.
37. Шепель Ю. О. Віддзеркалення структурно-семантичної композиції англійських загадок у перекладі українською мовою. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2018. № 35, том 2. С. 99–102

38. Isbell B. J., Fernandez F. A. R. The Ontogenesis of Metaphor: Riddle Games among Quechua Speakers Seen as Cognitive Discovery Procedures. B. J. Isbell, F. A. R. Fernandez. Journal of Latin American Lore- Vol. 3:1, 1977. P.19 – 49
39. Taylor A. English riddles from oral tradition. Berkley; Los Angeles, 1951. 959 p.
40. Taylor A. A Bibliography of riddles. Helsinki, 1939. 173 p.

Словники та енциклопедії

41. Мала філологічна енциклопедія (уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк.). Київ, 2007. 478 с.
42. Леонтьев А. А. Табу [Електронне джерело]. Режим доступу: <http://tapemark.narod.ru/les/501b.html>

АНОТАЦІЯ

Магістерську роботу присвячено структурно-семантичним та когнітивним особливостям загадок в аспекті перекладу.

Матеріальною базою послуговували наукові та енциклопедичні джерела, а також словники різного типу. В роботі проаналізовано українські й англійські загадки, дібрані шляхом суцільної вибірки зі збірок загадок, а також мережі Інтернет. Визначено їхні структурні особливості. Досліджено зібрані приклади на наявність еквівалентів. Визначено основні реалії, представлені в загадках та з'ясовано особливості перекладу загадок.

Важливим чинником дослідження загадок є врахування їхніх функцій. Спостереження показали, що, будучи однією з найстаріших форм фольклору, загадка протягом усього часу свого існування функційно оновлювалася, тобто, залишаючи свої первинні функції, вона набувала нових, більш актуальних для того чи того періоду часу. Функційне навантаження загадок демонструє особливості їх існування в тій чи тій мовній картині світу, а також зумовлює певні підходи до перекладу паремій досліджуваного зразка.

Ключові слова: ЗАГАДКА, ФОЛЬКЛОР, КОНЦЕПТ, КОНОТАЦІЯ, ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ, СТРУКТУРНИЙ, СЕМАНТИЧНИЙ, КОГНІТИВНИЙ, ЛІНГВІСТИКА, МОВА, ПЕРЕКЛАД, НАЦІЯ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР, СВІТОГЛЯД.

ABSTRACT

The manuscript is devoted to the structural-semantic and cognitive features of riddles in the aspect of translation.

Scientific and encyclopedic sources were used as the material base of the work, as well as dictionaries of various types. The paper analyzes Ukrainian and English riddles, selected by a continuous sampling from the collections of riddles, as well as the Internet. Their structural features are determined. The collected examples for the presence of equivalents are investigated. The main realities presented in the riddles are identified and the peculiarities of the translation of riddles are clarified.

An important factor in the study of riddles is taking into account their functions. Observations have shown that, being one of the oldest forms of folklore, the riddle has been functionally updated throughout its existence, that is, leaving its original functions, it acquired new, more relevant for a particular period of time. The functional load of riddles demonstrates the peculiarities of their existence in a particular linguistic picture of the world, and also determines certain approaches to the translation of the paremias of the sample under study.

Key words: *riddle, folklore, concept, connotation, translation transformation, structural, semantic, cognitive, linguistics, language, translation, nation, national character, worldview.*